

„ПУСТИЊА” БЈЕЛИЧКОВИЦА

Прелиминарно истраживање пећинске испоснице Бјеличковице, обављено јула месеца 2004. године, представља део шире целине, тачније, пројекта чији је радни наслов *Пећинске цркве и испоснице у области Полимља*. У току последње четири године, у оквиру овог пројекта обављена је теренска проспекција више локалитета - око манастира Давидовице, Куманице, Житина, Шудикове и села Доње Страђане. Извршено је, такође, и систематско истраживање испосница манастира Милешеве, у организацији Музеја у Пријеполу, Балканолошког института САНУ и Археолошког института у Београду. У току поменутих проучавања постепено се образовала и методологија рада, као и стручна екипа, у складу са особеним карактером споменика, односно, мултидисциплинарним начином истраживања.

Остаци испоснице Бјеличковица налазе се у стенама истоименог масива, у близини села Кратово, тачније, засека Ђирковићи. До сада није истраживана, а у стручној литератури позната је на основу кратког описа остатака, виђених из даљине. Према казивању локалних становника, испосница је у народу позната као *Пустинја*, што је већ само по себи веома речит податак. Наиме, тим називом су, током столећа, означавана станишта монаха-пустиножитеља. Испосница је заснована на улазу у пећину, то јест, у процепу који формирају два каменита масива, приближно на средини висине брега. У подножју стене налази се моћна осипина, у којој се уочава доста грађевинског материјала и комада сиге са обрушених зидова. Изнад осипине, процеп је затворен приближно до средине његове висине (око 18. м.) зидом од ломљеног камена. Изнад њега, повучен око 0,50 м. према унутрашњости пећине, налази се зид висок око 8 м., грађен тесаницима сиге. У свом горњем, најужем делу, оштећен је дејством комунистичке артиљерије после Другог светског рата, а два поготка и сада је могуће локализовати. Овим варварским чином објекат, који је био изузетно добро сачуван, видно је дестабилизован, па је њего-

во истраживање дошло готово у задњи час.

Чланови истраживачког тима, осим аутора овог написа, били су др Марко Поповић, Славољуб Пушица и Илија Андрејић, а драгоцену помоћ пружио нам је мештанин Радивоје Ђирковић из села Ђирковићи. С обзиром да је објекат неприступачан, прилажење је изведено алпинистичко-спелеолошком техником. Истраживање је имало прелиминарни карактер: узете су основне мере пећине и грађевине, урађени су описи објекта, као и скице основе пећине и пресека здања. Направљени су и одговарајући фотографски снимци. У наредној кампањи, планира се систематско, техничко снимање објекта и, по могућству, отварање једне контролне археолошке сонде. На овом месту, изложићемо укратко основне резултате наших истраживања. Пећина, укупне дужине преко 22 м., ширине 2-3 м. а висине, на улазу, око 8 м., састоји се од релативно правилног правоугаоног простора који се сужава у издужени канал. На око 4 м. од улаза, у поду се уочава камена плоча правилног, заобљеног облика, уздигнута од равни тла око 0,60 м. Упркос правилној форми, стиче се утисак да је природног порекла, а њену могућу намену у овом тренутку је тешко сагледати. У простору пећине налази се више дислоцираних дрвених греда, обрушених, свакако, приликом поменутог гађања испоснице. Најзанимљивији, делимично сачувани објекат је зид којим је затворен отвор пећине, грађен правилним тесаницима сиге и ојачан хоризонтално постављеним гредама-сантрачицама. У његовој елевацији уочавају се остаци међуспратних конструкција, које се дају препознати по сачуваним гредама-патосницама. На основу њиховог распореда и међусобног размака, може се закључити да је испосница имала три етаже. На свакој је пробијен по један прозорски отвор, од којих је онај на другом спрату био накнадно зазидан. Нарочито занимљиве појединости представљају два зидана камина, са јужне стране, на првој и трећој етажи, од којих је овај други веома добро очуван. Имајући у виду логику простора, градитељску сврховитост, као и аналогije са истороним зда-

њима, треба претпоставити да је испосница, са своје задње стране, према пећини, била затворена дрвеном преградом. На постојање такве конструкције указују јасно видљиви трагови у стени. У питању су, по свему судећи, уклесана лежишта за греде, које су носиле ту конструкцију. Са највећом мером вероватноће, може се такође претпоставити да је комуникација међу спратовима била решена на уобичајен начин, уз помоћ дрвених степеника ослоњених на подесте.

Пре него што се изврше систематска испитивања, о физичкој структури, садржајима и времену настанка пећинске испоснице Бјеличковице могу се доносити само прелиминарна запажања. На испосници се, сасвим извесно, препознају две хронолошке фазе. Старијој би припадао доњи део грађевине, зидан од ломљеног камена, који би се хронолошки могао одредити у средњовековни период. Млађу етапу, идентификовану као данашњи горњи део испоснице, грађен тесаницима сиге, вероватно треба везати за епоху 16-17. века. Посматрана у ширем контексту сличних грађевина, наша пећинска испосница, по свом укупном решењу, припада најзначајнијим очуваним примерцима на подручју српских земаља. Њен најрепрезентативнији представник свакако је Горња, такозвана Савина испосница у Студеници – прототип за све потоње исихастирије пештерног типа. Судећи по сачуваним остацима, једнако монументална некада је била Милешевска испосница, која је свакако представљала важан монашки, али и градитељски образац у области Полимља. У сваком случају, *Пустинја* Бјеличковица може се, у својој категорији, сматрати монашким стаништем монументалних размера.

Кључно питање које се поставља у вези са Бјеличковицом односи се на идентификацију манастира коме је припадала. Да потсетимо – монаси отшелници нису били самостални, већ везани за матични, општежитељни манастир. Током седмице, они су обитавали у својим келијама, вршећи прописана послушања. У киновију су обавезно одлазили пра-зницима, а по правилу и једном седмично, како би присуствовали не-

Пећинска испосница

дељној литургији и заједничком обеду са братијом. Раније изнето мишљење да је Бјеличковица била испосница некадашњег манастира у Мажићима захтева, након летошњих резултата, озбиљно преиспитивање.

У прилог поменутом мишљењу изнет је податак да је Бјеличковица удаљена од Мажића само два км по ваздушној линији. У стварности, с обзиром на одлике рељефа, комуникација између Мажића и Бјеличковице није нимало једноставна. Њих, наиме, раздвајају две озбиљне препреке - река Лим и, нарочито, брдо Врх са котом 819 м. У том случају, поставља се питање - ако нису Мажићи, који би то онда манастир, у ближој околини, могао бити матична киновија нашој *Пустњи*? Могући, штавише вероватни одговор, нуди присуство манастира Бање Прибојске. Размотримо ову могућност у топографском контексту локалитета важних за наше питање. Испосница Бјеличковица налази се јужно од пута који је, још од средњег века, водио од манастира Бање ка селу Кратово, и даље, преко Старог Влаха према Рашкој. Данас село, Кратово је у прошлости било важно насеље на босанском друму, упориште старовлашких кнезова Рашковића и, по свему судећи, метох манастира Бање. Крајем 16. века оно је представљало и угледни духовни центар, са храмом посвећеним Богородици. За наш проблем, изузетно је важан податак, сачуван у изворима, да се уз ову цркву налазила *келија*, у којој је боравио *ста-*

рац Марко. Значај Кратова није опао ни у познијим раздобљима. У 17. веку, у турским документима, помиње се неки, истоимени манастир, док је средином 19. столећа забележено да је Кратово "некад била касаба и епископска столица" и да су ту "сјеђели епископи србски".

Имајући све то у виду, нашу испосницу требало би сагледавати у новом светлу, као једну од стратешких тачака у сфери утицаја Бањске епископије. Такве "духовне испоставе", уз то монументално уобличене, могао је имати само манастир високог ранга. Добро знамо да је управо такав био статус Бање Прибојске. Та светиња, подигнута још у време Стефана Немање, столећима је деловала као епископска столица, а у средњем веку уживала је и владарско покровитељство. Најзад, важно је нагласити да Бања, Бјеличковица и Кратово не само да су били повезани путем - од којег су, све до наших времена, преостали делови калдрме - већ су се налазили на великој пешачкој дистанци. У једном извештају из 1857. године изриком се каже да је Кратово удаљено од Бање један сат хода, а једнако обавештење добили смо и од нашег локалног информатора из засеока Тирковићи.

Пустњиња Бјеличковица није била једина испосница манастира Бање код Прибоја. Из извора се зна за постојање још једне *пустњиње*, а то је Грабовица. Податак је сачуван у запису јеромонаха Саве из 535. године, где се каже: "Писах ово писаније на реци Лиму, према храму светог и

славног архијереја Николе, званом Дабар, у пустињи Грабовици". Следи реторска молба читаоцу да опрости за учињене писарске грешке јер, каже Сава описујући своје животне услове: "беше место неравно, а време зимно и мрачно". На следећем листу књиге, истом руком записана је кратка белешка, у којој се поново наглашава да "стрпатно (неравно) место беше". Запис јеромонаха Саве нуди три важна податка за покушај убицирања његове *пустњиње*. Први се односи на топоним Грабовица, сачуван до данас у именима засеока Горња и Доња Грабовица, у пределу Добриловића, на левој обали Лима. Други је садржан у исказу да му се испосница налазила "према" Бањи Прибојској. Приликом летошње, пробне проспекције овог подручја, са највишом котом 1042 м., уочили смо да се на великом броју локација манастир види "као на длану". Њихов број може се значајно сузити, с обзиром на поновљени исказ јеромонаха Саве да је обитавао на стрмом месту. Могла је то бити, попут Бјеличковице, пећинска испосница подигнута на некој од многобројних литица Добриловића. Као једна од најиндикативних локација, коју треба проверити, стога се испоставља такозвана Стан-пећина, под врхом Градац - утолико пре што њен назив упућује на станиште, односно боравиште.

У непосредној близини Бјеличковице, према југу, изгледа да је постојало још једно пештерно станиште, судећи по податку који је пре тридесетак година саопштио Вукман Шалипуровић. Он помиње "испосницу у једној пећини", која се налази у пределу Прибојских Пчелица, крај засеока Друглићи, и везује је за манастир у Мажићима. На жалост, ближе податке о њој не доноси, али зато сведочи да је у пећини пронађено једно дрвено распеће.

Ако резимирамо овај сажет извештај, јасно следи да се, и на садашњем степену обавештености, може помишљати да је у околини манастира Бање код Прибоја анахоретско, пештерно монаштво представљало развијену појаву. Та претпоставка, ако се чињенички потврди, могла би имати далекосежне последице на наша сазнања о облику, организацији и циљевима монаштва у области Дабарске епископије, како у средњем веку тако и познијим столећима.

Др Даница Појовић

СРЕДЊОВЕКОВНИ ГРАД ЈЕЛЕЧ

Клисуром речике Јошанице и села Беланске, од Новог Пазара се долази до највиших врхова Рогозне и утврђеног града Јелеча. Тим путем је почетком 1282. године са својом властелом јездио и српски краљ Драгутин. Испод самог града пао је са коња и сломио ногу. Претпоставља се да је прелом био доста компликован и да краљ дуго није могао да се опорави, како физички, тако и психички. Он је у свом удесу видео казну бојљу што се дигао против оца, оглушивши се о божије заповести: „Ко злостави оца или матер, смрћу нека умре“ и „Поштуј родитеље равно са Богом“.

За време владавине Драгутиновог оца, краља Уроша I, захваљујући наглом развоју рударства, материјалне могућности Србије нагло су порасле, што је за последицу имало ратоборно расположење владајућих кругова према Византији. Седамдесетих година 13. века формирана је једна шира коалиција европских држава које су тежиле разбијању Византије и подели њених територија. У том контексту и Србија је склопила савез са Карлом Анжујским, господаром јужне Италије. У таквим околностима, раскораку између жеља и њиховог остварења, у Србији је дошло до извесне напетости. Византинци су у жељи да потчине Србију продрли до Липљана и „тих дана могла се видети земља српска у великом шкрипцу“.

Сматра се да се израз „тих дана“ односи на последњу годину владавине краља Драгутина, тј. на 1281-82. годину. Продор Византинаца, могуће да је био разлог за абдикацију краља Драгутина, али савременици сматрају да је разлог абдикације краљев несрећни пад са коња.

Одмах након несреће, краљ Драгутин је позвао свог млађег брата Милутина речима: „Брзо дођи ка мени, јер имам велико тајно саветовање са тобом“. Према писању архиепископа Данила Другог, Драгутин се Милутину обратио речима: „Љубими мој брате, ево видиш, како учиних, тако ми се врати, да више нећу владати на овом престолу, који силом узех својом родитељу“, „А ти драги мој и љубими брате, узми моју царску круну, и седи на

престолу родитеља свога, јер Бог тако заповеда, и у многолетном животу краљуј и брани отачество своје од насиља оних, који војују против тебе“.

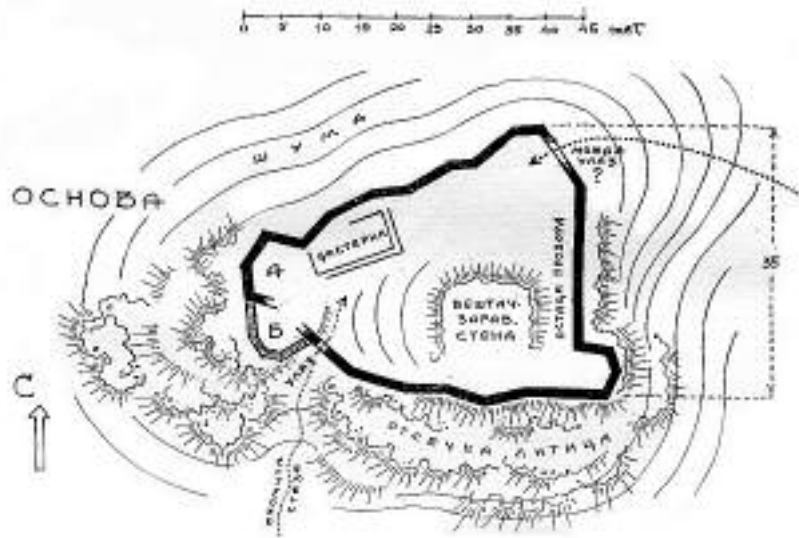
Предаја престола извршена је на сабору у месту Дежеву у Расу и краљ Драгутин је брату, Стефану Урошу II Милутину, поред владарских инсигнија, дао драгоцене дарове, злато, скупоцену царску одећу, свог коња и оружје. Од тада су (до 1316) српским земљама владала два краља, које су савременици називали „краљ Стефан“ и „краљ Урош“. Нису познати ближи услови под којима је власт предана. Пахимер сматра да је Урош II Милутин имао улогу регента уместо синова старијег Стефана као будућих наследника. По њему, први је краљ Стефан који се у напулским, млетачким и папским пове-

прилику да нешто више кажемо о овом средњовековном утврђењу. Ради се о типичаном средњовековном жупском граду, подигнутом на једном од највиших врхова планине Рогозне, 13 км јужно од Новог Пазара. У историјским изворима први пут се помиње 1282. године, али се претпоставља да је основан знатно раније, као значајно стратешко утврђење, које је имало велику одбрамбену улогу у борбама Рашке са Византијом и Бугарском.

Од времена краља Милутина и његових наследника и освајања јужних и југоисточних области, Јелеч је остао дубоко у унутрашњости српске државе и као одбрамбено утврђење почео је да замире. Слабљењем централне власти и формирањем феудалних области, Јелеч се нашао у држави хумског кнеза Војислава Војиновића, а кратко време био је и у поседу Николе Алтомановића. Турска освајања су га затекла у поседу Вука Бранковића. Највећи део Вуковихседа султан Бајазит је предао Стефану Лазаревићу, а Турска је задржала Звечан, Јелеч и Глухавицу. У Глухавици се већ 1396. године налази турски кадија и царинарница, а турски кефалија се помиње у Звечану 1399. године.

Град Јелеч је подигнут на купи угашеног вулкана, на коти

1262, и вешто је прилагођен неприступачном терену и одбрамбеној функцији. Остаци града су релативно добро очувани. „Местимично држе се зидови и куле у висини од преко 10 метара, а свуда унаоколо су остаци зидова који су рађени само од правилно обрађених квадера. Основе је врло сложене и неправилне“. У облику трапеза, са „изломљеним“, кривудавим зидовима, град је релативно малих размера, око 45 х 35 метара. Главна кула истурена је према северозападу и грађена је у пуној зидној маси. Прилаз граду налази се са источне стране где се запажају трагови прилазне стазе, а местимично се виде и трагови у стену уклесаних степеница. На југозападном углу налази се мања капија са очуваним довратницима урађеним од добро тесаног камена. До ње се долазило веома стрмом и уском стазом. На том делу, пореде старије куле, која је и сама конструктивно одвојена

љама увек означава као „rex Servie“, и силно утиче на државне послове. Још један савременик, Француз Гијом Адам, архиеписком Бара, истиче Стефана и његовог сина као једине легитимне владоаоце Србије.

Краљ Милутин је био врло упоран и амбициозан представник српске властеле са којим почиње епоха значајних освајања византијских територија према југу и југоистоку. Није познато да ли је краљ Драгутин задржао за себе неке области, али је сигурно да је убрзо након абдикације (1284) од свог зета Ладислава IV добио крајеве ван српске границе, за које Данило изричито каже да су делови Угарске и Босне. То се односи на крај око Београда, који се називао Сремом, Мачву и североисточне делове Босне.

Како је већ напред речено, краљ Драгутин је у близини града Јелеча пао са коња и сломио ногу. Користимо ову

Средњовековно утврђење - град Јелеч

од зидина града, израђен је новији део куле, чија је намена, свакако, да брани прилаз јужној капији. Овај део зидова подигнут је, највероватније, у 15. веку. Уз северни бедем налази се укопана већа просторија правоугаоне основе која је, по свему судећи, била житница. Зидове већег дела просторије представља оклесана стена, а мањи део је зидан од тесаног камена. На зидовима се запајају остаци хидрауличног малтера, којим су малтерисане житнице или цистерне.

Јужни део платоа града је за око 2 м издигнут над стеном, која је са северне стране вертикално засечена. На том простору се запајају трагови зиданих објеката. Са северозападне стране, испод главне куле, налази се мања зараван опасана зидовима у оквиру које је цистерна са три отвора за филтрирање воде. На једном од њих сачувана је камена плоча са кружним отвором, пречника 0,50 метара.

Јелеч се иначе налази на 5-6 сати хода од Расе, а на 10-12 сати хода од Звечана. Сва је вероватноћа да је заједно са градом изнад Зубиног Потока и Клопотником осигуравао пут Звечан-Рас, а поред тога, вероватно, служио и као заштитни град Брњацима, иако је од ових удаљен око 3 сата хода. Град није археолошки истражен, па је остао мање познат него други српски средњовековни градови.

Турским продором у наше земље Јелеч је поново оживео. Постао је центар вилајета, војно-административне јединице, који је у рано турско доба

обично означавао област мању од санџака а већу од нахије. Вилајет Јелеч обухватао је област између горњег и средњег тока реке Ибра, Расе и Сјенице. Према катастарском попису из 1455. овај вилајет је имао преко сто насеља. Пет села овог вилајета припадало је Иса-бегу Исаковићу, а међу њима и село Црномир чији су становници били дунђери (зидари), који су имали обавезу да одржавају град Јелеч. Субаша (војни заповедник) Јелеча био је Скендер, слуга Иса-бегов, који је у поседу имао шест села и приход од 4.498 акчи. Чуvara тврђаве са поседом, мустахфиза, било је 31, а ешкинција 66 (поседника мањих тимара који су били обавезни да учествују у војним походима на коњу и без посебне опреме). Од 66 тимара које су држали ешкинције, 26 је припадало српској властели. Поједине тимаре добијало је више особа заједно, тако да се у попису помињу 42 припадника српске властеле. Средином 15. века посада је била наоружана артиљеријом, а Филибелија Карађоз је, 1463. године, као тимар добио два села уз обавезу „да обавља топијску службу у граду Јелечу“.

Из прве половине 15. века потиче и назив Подјелеч који се, могуће, односи на подграђе Јелеча. Наиме, 1438. године Турци су затворили трговца Шаина Жуњевића из Подјелеча, због недозвољеног извоза сребра. Не зна се тачно чији је поданик био Шаин, па су подељена мишљења о ком месту се ради, јер поред овог, постоји и Јелеч у Босни. Међутим, како се у непосредној близи-

ни Јелеча и данас једно село назива Жуњевићи, то се на основу идентичности презимена трговца и назива села, може закључити да би Подјелеч требало тражити у околини овог села и самог Јелеча.

Раније мале рашке вилајете, Турци су одмах по њиховом прикључењу Босанском санџаку претворили у нахије које су сједињене и један вилајет назван Јелеч. Овај вилајет је опет добио назив Јелеч, али је сада обухватао територију некадашњих малих вилајета а сада нахија: Звечан, Јелеч, Рас, Сјеница, Барче (Нова Варош), Враче, Митровица и Никшићи (код Бијелог Поља). Средиште вилајета било је у граду Јелечу, а нешто пре 1485. године средиште му је премештено у Нови Пазар и од тада наведена територија припада вилајету и кадилуку Нови Пазар.

Нахија Јелеч, у оквиру Босанског санџака, обухваћена је и пописом из 1604. године. Тада је имала укупно 81 село, 2 мезре, један чифлук и 22 војничка села.

Оснивањем Новог Пазара Јелеч губи првобитни значај, а као војностратешко утврђење потпуно се гаси. Колики је значај Јелеча био, говори и податак да је у новооснованом Новом Пазару једна махала добила назив Јелеч махала. Кроз ову махалу је пролазио „Стамболски друм“, тј. Дубровачки пут, који је од Новог Пазара преко Рогозне ишао на Косово и даље до Ниша и Истанбула.

ТРГОВИШТА НА ПЛАНИНИ РОГОЗНИ

Планина Рогозна се налази у области Рашке. Заузима њен источни и јужни део и то од копаоничког Ибра до Ибарског Колашина. У луку коју Ибар прави од села Рибарића до села Супња, на месту где се река Рашка улива у Ибар, смештена је Рогозна са својим огранцима и обронцима.

У овом делу српске средњовековне државе Рашке била је за оно време веома развијена привреда: у првом реду сточарство и рударство.. И једна и друга привредна грана биле су развијене на читавом простору области Рашке. Захваљујући природним условима који су омогућили да се развијају ове привредне делатности, Рашани, који су ту живели основали су: пет трговишта, четири рударско-трговачка насеља, низ утврђења, осам манастира и око стотинак већих и мањих цркава.

Подизање или изграђивање ових објеката вршено је на целом простору области Рашке, како у долини реке Рашке, тако и по планини Рогозни. У сливу реке Рашке позната су подручја у којима су се развила рударска насеља и трговишта: рударско насеље Глухавица - Глуха Вас, предео Себечево; Ковачево, предео Дежеве; Пожежина, предео Борје, и Вареш - предео Подгор. Трговишта: Трговиште на левој страни реке Рашке код ушћа Себечевке; нешто млађе Трговиште, на десној страни реке Рашке на ушћу Људске и сам град Рас у близини Петрове цркве. Поред ових великих трговишта и рударских насеља било је и других мањих места на којима се вршила трговина рудом и другим производима у сливу реке Рашке. Данас о томе сведоче само топоними: трг, плана, лика, трговиште и пазариште.

На планини Рогозни била су позната три трговишта, која су била подигнута у рударским центрима. У то време ретко да је која планина на Балкану била насељена као што је била Рогозна и то пре свега захваљујући рударству. Овде се углавном вадила руда олова, сребра, злата и пирита. По томе где је која руда вађена или прерађивана многа су места добила називе. Тако је село Плаконица названо по исплакању-испирању руде. Брег и село у сливу Лечке реке носи назив Златни камен, јер се ту вадила руда злата. Слично је и за село Златаре и Златни поток око Бањске реке. Друго је било место Карвасалија код Рајетића, а треће на потезу од Јелеча до села Жуњевића.

Развоју рударства и уопште привреде допринеле су измењене друштвено-економске прилике које су омогућиле миран и стабилан развој ове области. Снажењем Рашке и ширењем њених граница њени централни делови били су заштићени од напада и упада непријатеља са стране: Кумана, Печенеза, Бугара, Мађара и других. Ово нарочито важи од како се краљевска престоница преместила јужно од Рогозне

Плаконица

у село Пауне код Приштине, у 13. веку. Рударство, а нарочито откривање богатих налазишта племенитих метала, чему су највише допринели Саси, било је главна полуга развоја.

О развијеном рударству на Рогозни и постајању трговишта сведоче многи подаци о доласку рудара и трговаца у ове крајеве. Они су основали своја рударска насеља и трговачке колоније. То су били Дубровчани, Саси и Бокелји. О њиховим насељима и колонијама сведоче материјални остаци и помени у писаним изворима. О томе да су били бројни у трговишту код Гребне близу села Плаконице нарочито има доста доказа. Они су подигли католичку цркву посвећену Светом Трифуну. Имали су и своју парохију „De Rogozna“. О томе сведоче писма папе Бенедикта IX и барских надбискупа. Трговишта су подизана у средиштима рударским. Свуда око тих трговишта налазе се закопи рударских окана, рупчине, мочила, шљакна где је топљена руда.

„Једно од највећих старих рударских места на Рогозни, са остацима рударских окана и ходника, шљакње и ископане руде било је код данашњег села Плаконице. Према остацима руде може се закључити да се у њему вадило олово и цинк с мешавином пирита, сребра и злата. Пречишћена руда носила се одатле и продавала на пристопањичком месту за трговину, које се сад назива Пазариште. То место забележено је у Девичком катастиху 1769. године „Грка, а под Трговиште“. У том називу открива се старо рударско и трговачко насеље које се помиње крајем прве половине XIV века. Ледина на данашњем Пазаришту, које је повише гркајског засека Гребне, а непосредно код црквине и старог напуштеног пута, назива се у народу Шлакња. Она је

прилично изрована на местима на којима су биле рударске зграде. Долина је ту проширена, па је то проширење могло бити искоришћено за рударско насеље са радионицама и трговачким радњама.. Ранији назив Трговиште промењен је, доласком Турака, у Пазариште. Да је на том месту било старо Трговиште у XIV има потврда у Бањској повељи, по којој је „ други студент (а) ц под трг“ био на манастирским међама између села Вуче и Јошанице, с једне стране, и села Гњеждана и Дубоке, с друге стране.. Наведена села су у околини места старог Трга, или Трговишта, односно данашњег Пазаришта код Гребне. Стари рударски пут од Трговишта није водио тесном долином плаховите Гркајске реке, него се са неколико рударских путева од Плаконице, Дубоке, Црнца и Гњеждана, у којима и сада има највише остатака напуштених старих рударских окана, спајали ниже саставнице Дубочке реке и речице Плаконице, повише Трговишта, у заједнички пут, који је пролазио кроз Трговиште, водио поред реке до садашњег места Гребне, одатле се пео на развође косе, која се благо спушта према Придворици на Ибру. Ту је пут пролазио Ибар и улазио у старо рударско насеље Сочаницу, у коме је био главни рударски трг за околину са обе стране Ибра. На месту данашњег Пазаришта било је несумњиво старо рударско насеље Трговиште, које је поменуто у папском писму из 1303. године. Данашњи турски назив Пазариште показује да се руда у том крају Рогозне експлоатисала и за време Турака“.

„На основу оскудних писаних података не може се поближе одредити место другог рударског и трговачког насеља на Рогозни. Један податак, међутим, доста убедљиво показује да је то место било на Карвасалији код Рајетића. На том месту и

сада има засутих старих рударских окана. У народном називу Карвасалија очувао се траг караван-сараја, по коме је то место добило назив. Познато је да караван-сараји нису подизани на незнатним испутним местима као што су подизани ханови, него само у већим и за трговину значајним местима. Такав један каравански сарај био је подигнут поред старог дубровачког пута, а у средишту рударских окана на планини Рогозни. То је најпоузданији доказ да је данашње место Карвасалија било, а са трговачког гледишта, најживље, а по положају најповољније за подизање сараја на путу преко Рогозне. Турци су задржали рударску и трговачку улогу места Карвасалије из нашег средњег века онако као што су задржали исту улогу Трговишта, односно Пазаришта на источним огранцима Рогозне, затим Старог Трговишта, сада Пазаришта ниже Сопоћана и Глухавице у пределу Себечева. Услед свог висинског положаја, који износи више од 1000 мнв, насеље на месту Карвасалија није се могло развити у веће, па га зато путници и не спомињу. Оно је животарило за све време док су рудници по Рогозни били активни, а када се рударство у том крају угасило, оно је запустело. Није познато када се то догодило, али по свој прилици после значајне 1690. године. Остаци камена од порушеног насеља употребљени су за зидање испутних стражарница и за насипе новог пута, који је грађен у почетку друге половине XIX века недалеко од Карвасалије. Сада нема видних остатака од рударских насеља на Карвасалији, осим неколико рударских окана у околини и закопа на којима су биле рударске зграде. По свој прилици у овом Трговишту на месту Карвасалија имали су своје колоније Саси и Дубровчани. И да се та варош звала, Рогозна.“

Нема поузданих података да ли је треће трговиште на Рогозни било Трговиште Јелеч или Подјелеч. С обзиром на стратешки значај који је град Јелеч имао у разматраном периоду као и на његов положај на западном делу Рогозне где се рударило за очекивати је да је подграђе града играло значајну улогу у привредном животу града. Недостатак археолошких истраживања онемогућавају доношење сигурних закључака. Неки писани извори наговештавају улогу подграђа Јелеча као још једног значајног трговишта на Рогозни.

„Подјелеч се помиње 1438. године. Те године су Турци затворили Шијана Жуњевића из Подјелеча због недозвољеног извоза сребра. Иако се може помишљати на Јелеч у Босни чињеница да се у близини налази село Жуњевићи указује на овај Јелеч. И у неким другим дубровачким документима помињу се „златар Јоза из Јелеча“ као и „...а можда је и у Јелечу пословао по који дубровачки трговац појединачно“.

Да је и овај западни део Рогозне био веома развијен и да се ту рударило, трговало и путовало говоре у првом реду материјални остаци као и називи одређених места (Ковачевац, Рупски поток, Градиште и др.).

Мирослав Дабић

Археолошка истраживања манастира Дубрава

ПРЕГРШТ ЗЛАТНИКА ИСПОД ЧАСНЕ ТРПЕЗЕ

После равно три века, и ко зна колико још година, скривница манастира Дубрава, дубоко у кањону Увца, испод Златибора, и њено силно благо, угледали су светло дана. Из иловаче, из олтарског дела манастира, испод места на коме стоји часна трпеза, на дубини од скоро два метра, а у ствари одмах испод пода старе манастирске цркве, археолози краљевачког Завода за заштиту споменика културе, откопали су - 260 „млетачких“ златника, најстарији из 16, а већина из 17. века. У понедељак, 17. маја прошле, 2004. године, један од радника који археолозима помажу на истраживању манастирског комплекса, ударио је у олтару крампом у земљу, доле, просули су се златници - као да су пре који сат, а не пре неколико векова испали испод чекића.

- Откриће је изузетно вредно, можемо рећи да се ради о ексклузивном налазу, јер, оставе, односно скривнице новца не налазе се тако често у црквама. Новац се налазио директно у земљи, па се може претпоставити да је некада био у тканини, врећици, која је током векова иструлила - каже Гордана Тошић, из краљевачког Завода за заштиту споменика културе, која је и била руководилац радова у Дубрави чији је циљ да се „формирају конзерваторски услови за подизање цркве и конака на темељима старог храма“.

На нађеним златницима су, каже госпођа Тошић, углавном две представе - на аверсу је „Свети Марко који благосиља Дужда“, на реверсу „Христ у Мандорли“, а у скривници је нађено и неколико аустроугарских новчића. Свих 260 златника су, каже госпођа Тошић, изузетно очувани, без икаквих деформитета, а археологе није изненадила ни чињеница да су златници тако синули - сви су од чистог злата.

- Остатак сведочи да се Дубрава налазила у граничној области, где је трговина са Млецима и другим западним земљама била изузетно развијена. Само скривање новца, може се, по нашим претпоставкама, везати и за бурне историјске догађаје с краја 17. века на том подручју. Биле су то последње године Великог рата између Свете лиге и Османлијског царства, тада је страдао манастир Прибојска бања, многе цркве, метоси, манастири Увац и Дубрава, а до највеће турске одмазде дошло је после 1697. године. Људи, монаси, пред надлазећом опасношћу скривали су благо, тада је скривена и ризница Прибојске бање, па је могуће да је тада

у скривницу у олтару склоњен и новац Дубраве - каже госпођа Тошић.

На месту на коме је био стари манастир, у питомој долини у лакту Увца, скривеној од очију непожељних, на месту на коме је била тек узвисина, хумка разбацаног камена зарасла у драч, археолози из Краљева откопали су два метра високе зидове манастирске цркве, и педесетак метара даље, ка југозападу

и остатке манастирских конака.

- Ради се о мањој, једнобродној цркви, са полукружном олтарском апсидом, којој је касније додата припрата. Сем новца нашли смо и нешто мало касносредњовековне керамике, али на основу тога не можемо прецизно одредити време у коме је црква зидана. Манастир Дубрава се у историјским изворима помиње као метох манастира Прибојска бања, и због тога сматрамо да је црква средњовековна и да је страдала у турском периоду - каже госпођа Тошић, у чијој су екипи, у Дубрави, још били и Марија Алексић, археолог, Александар Матовић, архитектонски техничар и возач Горан Јовановић.

После завршетка садашњих, истраживачких радова, који су на самом кра-

Млетачки златници

ју, следи израда пројекта конзервације и рестаурације старе цркве и конака, односно, неимари ће после векова таме, поново зидати Дубраву у кањону Увца.

А монах Данило, светогорски испушеник и студенички испосник, кога је рука Свевишњег, пре четири године довела на рушевине Дубраве, и који од тада има један једини сан, да обнови стари манастир, пар дана после вредног открића, када смо га срели на путу ка Чајетини, и када смо га питали колико њему значи откриће из Дубраве, тек кратко је прозборио:

- Бог услиши молитве онима који верују...

А сам Господ Бог зна, кажу на Златибору они који боље знају монаха, колико је отац Данило дана и ноћију пробдео у својој колибици, одмах крај манастирских рушевина, молећи се Богу да му услиши молитве, да он, убоги монах, врати славу старој Дубрави. И колико су још дана, он и Добривоје Кнежевић из Чајетине, његов највернији помагач, председник Одбора за обнову Дубраве, провели кујући планове за обнову, обијајући прагове и тражећи динар да се плате изведени радови...

Онда, кад је злато синуло из олтару Дубраве, отац Данило, причају очевици, није ни трепнуо пред толиким благом. Тек је изустио:

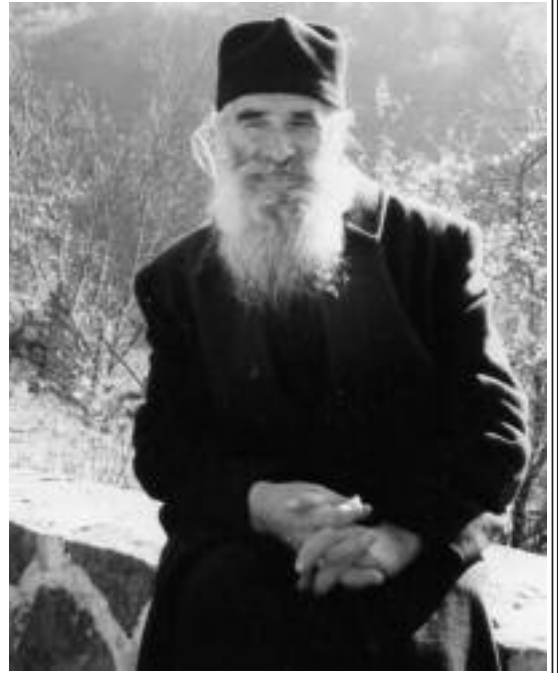
- Ето, видите, како се то хоће... Сад, са Божијом помоћи, имамо са чим да обновимо цркву...

Пре равно три године, када је Дубрава била у пустој недођији, тек гоми-

Сан монаха Данила

Причу која следи зна мало људи. А, и они који је причају, то раде јер знају да се монах Данило неће на њих наљутити што је препричавају и то само зато, што он за љутњу и не зна. По њој, још у време док је био испосник у горњој Савиној испосници Студенице, монаху Данилу у сан се јавио блаженопочивши патријарх Герман и упутио га да дође овамо, да тражи древну богомољу, зараслу светињу у којој је велико благо, у којој су иконе и фреске. Вођен тим сном и благословом свог владике и игумана, монах Данило је пре пет година стигао у манастир Увац, а онда и у Дубраву у чије је рушевине, пре тога, три пута у сну силазио.

После је све ишло само како Бог милује, од дана кад је помоћ за обнову почела стизати са свих страна, од манастира Острог, до Србина из

Америке који је за градњу пута до манастира одједном дао 11.000 долара, и који је чврсто обећао да ће до краја финансирати обнову Дубраве...

ла камена и сиге, и када сам монах Данила питао како ће и са чим ће у овим сиротињским временима зидати Дубраву и градити пут до ње, добро се сећам, одговорио је:

- Бог ће помоћи... - као да очекује неко чудо.

Сви који су ових дана силазили до Дубраве, гледали су чудо својим очима - из шиппражја изронили су зидови цркве и конака, до манастира се, уместо пешке, као до пре пар година, сада долази путем широким пет метара, пробијеним кроз беспуће и кроз литице изнад самог Увца...

- Први пут када сам дошао овде, донео сам свећу и кандило, окадио манастир, а онда сам кренуо до брдашцета Главница изнад рушевина. И, на том путу десило ми се нешто чудно, као да сам се на тренутак изгубио, као да нисам био ја... Кад сам дошао себи, прекрстио сам се, и тада сам решио да се посветим поновном подизању ове светиње... - поверио ми се монах Данило оног дана пре три године, док смо стајали изнад рушевина.

У загубљеном лакту Увца, на тој шачици земље, два чуда десила су се за кратко време. Прво, кад је сам Свевишњи довео оца Данила до рушевина, друго, кад је испод корења старих храстова синула стара црква и из њеног олтару манастирско благо. Десиће су у Дубрави и треће чудо, у то више нико не у овом крају сумња - засијаће над Увцем нови манастир, а низ реку кренуће звуци црквених звона, неће до тада много времена проћи...

Ископине манастира Дубрава испод Златибора

КО ЈЕ АУТОР (УМЕТНИК)?

Овај чланак има за циљ да укаже на неке могућности сагледавања и разумевања појма аутора, његове улоге, значаја и позиције унутар историје (уметности) и савремених стремљења.

Пажња ће бити посвећена и проблему последица уметникове активности, онемо што називамо (најшире схваћено) уметничким делима, а путем њих и одређеним аспектима историје уметности као њиховој манифестацији.

Питањем „Ко је аутор“ (са јасном алузацијом на познати чланак „Шта је аутор“ Мишела Фукоа из 1969.) овде је наглашена лична димензија проблема ауторства тј. постојање аутора не као апстрактне идеје, функције или феномена већ као (увек) конкретног човека који дела и који се кроз ту делатност изражава.

Ко је уметник значи: који човек је уметник и чему уметник (аутор)?

Ако се аутор схвати у контексту историје уметности то значи и: чему историја уметности?

Човек постоји као личност, а то значи као стваралачки субјект.

Аутор/уметник је личност.

Личност је делатна - стваралачка, различита, слободна и остварује се у заједници, кроз љубав.

Извор уметничке активности (стваралаштва) се управо налази у самој личности, у ономе што личност чини личношћу.

Аутор је личност или, боље рећи, личност која се остварује, која треба да постане оно што јесте. А да ли је свака личност и аутор?

Ово захтева разјашњење онога што је бит ауторства. Шта то уметник (нужно) чини као уметник, да би био уметник? Он ствара, или боље рећи, он се ствара (управо оно што чини личност). Уметник се изражава (exstasis), потврђујући тим изразом себе као постојећи субјект, али остварујући тим изразом и комуникацију, односно релациони однос. *Израз* као такав имплицира заједничарење. Сваки израз представља на други начин саопштен узвик „Ја јесам“ или „Ја хоћу да будем“! Бити подразумева слободу одлуке да се буде и слободу остваривања. Зато стваралаштво, као израз личности, захтева слободу.

(Стваралаштво као појам, има свој извор у библијској тематици као стварање ни из чега (ex nihilo). Са појмом стваралаштва се сусрећемо већ у првој реченици Старог завета у којој стоји: „У почетку створи Бог небо и земљу“.)

Сходно томе, свака личност је аутор и сваки (њен) израз уметнички чин. Уметничко (креативно) се у свом

истинском смислу не може схватити у естетичким или етичким, већ у онтолошким категоријама. Стварати значи бити. Бити значи постојати као личност.

„Уметност је у првом реду стваралачка област. Чак је уобичајено називати уметничким стваралачки елемент у свим областима делатности духа (...) Уметник је увек стваралац (...) Уметнички акт је директно супротан сваком окамењавању, у њему постоји ослобођење. Суштина уметничког стваралаштва је у победи над терором нужности.“

**Уметност као остварење личности:
Његова Светост патријарх Павле.**

Већ из овога је могуће закључити да је стваралаштво немогуће одвојити од људског бића. И не само то, показује се већ на самом почетку да је стваралаштво нешто суштинско у погледу човека.

Имајући у виду искуство постмодерне, горе изнете тврдње би се могле учинити превазиђеним. Могло би се замерити да је по среди модернистички идеал делатног субјекта (генија, надахнутог појединца) који је давно престао да буде револуционаран и прогресиван. Овде ћу ипак инсистирати на мо-

менту стваралаштва као манифестације-израза (непоновљиве) личности, при чему све позајмице, „цитати“, интерпретације па чак и „дословна“ понављања не представљају опозицију стваралачком; сви наведени методи и многи други, управо потврђују стваралачку (екстатичку и динамичку) намеру личности која има могућност да бира и да се остварује чак и кроз избор сурогата, копије или било чега другог. (Сем тога, није реч о ексклузивистичкој концепцији појединца-индивидуе, већ о стваралаштву као универзалној људској категорији, која носи унутрашњу динамику и која се бори са светом али пре свега са самим собом. Слобода није проблем и питање које искрсава само пред *даровитим* појединцима, већ пред сваким људским бићем.) Сам избор је већ манифестација личности премада, истовремено, може бити и њен промашај. Понављање може бити и промашај (одсуство креативности) али и потврда, демонстрација оригиналности.

Уколико се појам стваралаштва, као уметничког деловања, не може одвојити од човека, утолико се не може одвојити његова историја од историје човека. Да ли историја има смисла? Да ли историја уметности има смисла?

Збиља, да ли такав ентитет какав је историја уметности уопште постоји и да ли се може говорити о њеном смислу?

Ако личност као слободни и стваралачки субјект поистоветимо, на основу претходног излагања, са уметником (аутором), онда је историја човека у суштини историја човекове стваралачке (уметничке) делатности.

У свом чланку „Крај историје уметности“ (1984.) Ханс Белтинг наводи да су и уметници и историчари уметности изгубили веру у рационални, телеолошки след историје уметности. По њему, антрополошки интереси доминирају над искључиво естетским. Стари антагонизам између уметности и живота слаби губитком строгих граница уметничког.

Ова запажања полазе од исконске раздвојености живота и уметности (стваралачке делатности). Уколико је поље уметности аутономно утолико се његова историја може сагледати. Губитком јасних граница медија, доводи се у питање смисао једног процеса. Уместо њега се тражи посматрање фрагмената.

Истинитост антагонизма уметничко-реално (животно) постоји у смислу прихватања уметничког стварања као нечега што није одраз стварности већ представља (као и сазнање које је по себи већ креативан чин) „додавање онога

што још није постојало стварности света“, стварање другог света, слободног космоса (личности). Антагонизам, дакле, постоји у смислу ослобађања од нужности света какав је, али је тај креативан чин који изграђује личност управо омогућавање живота и живот сам, будући да све постоји само уколико постоји за личност. Живот није на супрот уметничком, већ је предуслов и смисао уметничког и сазнајног. То је разлог због ког систем који не чува јединство бића, који не извири из живота самог, из непосредног „осећања земље“, пада у первертираност самозадовољне гордости која је извела философирање и теорију на лош глас, као нужно зло у пратњи животне реалности које са њом самом нема непосредних додирних тачака. Стваралаштво се тој деоби супротставља. Сазнање које образује (води образовању) већ је стварање, живот сам.

СТИЦАЊЕ ЗНАЊА КОЈЕ ЈЕ ОДВОЈЕНО ОД живота и у њему се не налази, некорисно је, мртво.

Уметност и философију је пратио лош глас подражавања, представљања, тумачња, тј. нечега што није живот сам већ више његова слика, одраз, интерпретација. Слика је пружала илузију реалности, попут неког прозора у свет који није реалност сама, али личи на њу или се труди да личи, а у модернистичким решењима да је замени и да постане реалност уместо реалности, паралелна, виртуелна реалност (уколико се овај збирни термин може употребити, а да се не западне у плеоназам).

Услед низа околности (пре свега могућности репродукције на коју је још В. Бењамин указао) (ре) презентовање света постаје општа карактеристика највећег броја делатног, производног, а свој пуни процват добија у поп култури и поп арту. Илузионистички модел се ширио и пенетрирао је у културу слике уопште која је напредовала кроз рекламу, филм и касније екран (најопштије схваћен). Да свет данас улази у епоху екрана тј. културе екрана, то је вероватно тачно. У том смислу се данас одиграва једна необична и антиномична игра синтезе животног (кроз рушење граница медија, дисциплина, географског, језичког) и лажног креирања живота уместо живота (виртуална реалност, идеологије...).

У таквом размишљању, коме ни Белтинг није одолео, ангиномије се увиђају али се не увиђа проблем личности (аутора). Сви процеси су деперсонализовани, чиме и питања да ли историја има свог смисла, да ли се уметност још ствара и сл. губе смисао. Као да над свим тим концепцијама лебди нужност Хегеловог духа. У томе надређивању појединачних феномена самој личности се крије извор промашаја. Личност није схваћена као слободна, она је детерминисана нечим њој спољним.

Смисао историје и историје уметности се доводи у питање зато што у атмосфери постмодерне и личности губио смисао. Крај историје се види не као есхатологија него као одустајање од (одсуство) смисла уз најчешће повезивање рационалности (на коју је логосност погрешно сведена) са есхатологијом. Историја уметности, како се данас често схвата, долази до свог краја не зато

Пољубац као симбол „саодношења које твори апсолутне и непоновљиве идентитете“.

што је остварен њен *ѿелос* већ зато што се не увиђа њен смисао.

Претходна анализа, према некохерентна, помаже у разумевању сврсисходности историје уметности која тежи потпуном откривању истине (бића), а тиме и истине уметника.

Основни проблем садржан је у губитку јединства бића као личносног (персоналног) бивања. Постмодерна представља мишење са расцепљеношћу до које је рационалистички индивидуализам довео. Она је поново покоравала нужности. И у том смислу је нестваралачка. То је уједно и прави извор њене критике оригиналности, али и тачка сусрета савремених идеологија са

марксизмом, хегелијанством, позитивизмом.

Модерна је покретачку снагу црпела из индивидуализма који је требало да ослободи човека. Та у суштини (онтолошки) једино исправна намера, епохално је неуспешна због западања у нужности најразличитије врсте, које су биле превиђане. Модерна је личност схватила као индивидуум или ју је на против смештала у безлични колектив и то је узрок њеног неуспеха који је излаз тражио у постмодерни.

Постмодерна пориче личност или је пренебрегава и то је узрок њеног промашаја. Корекција постмодерне у новој фази (у ери глобалних интеграција, нових технологија...) покушава да нађе изгубљени метафизички ослонац. Али ни ова фаза није коначна, није постисторијска нити је есхатолошка, јер изграђује потпуно нову *реалност* у којој ће ствари и значења бити дефинисани „идеално“ већ од самог почетка, тако

да проблеми које је историјски процес носио, неће бити уопште мишљени, нити постављани. Ствара се нешто ново што епохално изгледа као стваралачко. Међутим, будући да то *нешто* потпуно пренебрегава личност (одустајући од слободу као такве), стваралаштво ће (као манифестација личности) постати, парадоксално, главни елемент субверзије у новонастајућој *реалности*. Уметничку творевину (творевину човека) у виду те виртуелне реалности, поткопаваће креативни процес као вапај за слободом и животом уместо задате (нужне) среће и фалсификованог живота.

Ту ће на најочигледнији начин уметничко (лично) постати носилац животног (живота).

Тек сада постаје јаснији значај аутора и његов смисао. Његова улога, када га поистоветимо са личношћу, нема само појединачан и субјективан значај већ добија, на очигледан начин, епохални значај који је одувек и имао. Уметност се не може разумети другачије него да се у њој пребива, да се постане уметник. Живот се не може разумети другачије него да се живи. Личност се не може схватити осим да се постане личност. Све троје је, барем у потенцијалу, присутно у свакоме од нас.

Свој крајњи идентитет и смисао уметник (човек) и историја (уметности) добијају у есхатону и у „саодношењу које твори апсолутне и непоновљиве идентитете“.

Давор Цалџо

Музикологија

ВИКЕНТИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ

Од самог почетка Хришћанства појање је, уз читање текстова Светог Писма, представљало један од најнепосреднијих начина остваривања заједништва са Богом. Тамо где су речи биле недовољне да искажу сву дубину осећања, успевао се управо појањем као преображеним и узвишеним говором. Предност људског гласа у односу на музичке инструменте, и штавише, забрана коришћења сваког облика инструменталне или вокално инструменталне музике у богослужењу, остала је све до данас присутна у пракси Источне Цркве.

Прослављање Бога и Његових Светих, „једним устима и једним срцем“, одредило је монофону природу православне црквене музике. Једногласном мелодијом се несумњиво много лакше постиже њен главни циљ, а то је истицање смисла богонадахнутих речи. Естетске вредности православног појања се, дакле, одређују према критеријуму његове сврсисходности. О овоме сведочи Св. Симеон Нови Богослов када каже да „свака молитва и псалмодија јесте разговор са Богом у коме ми или молимо Њега да нам да ствари које даје људима, или му се захваљујемо за Његове дарове или Га хвалимо за сва створења и дивна дела која је створио, ... или казујемо велику тајну Оваплоћења Сина и Логоса Божијег...“.

На поменутих принципима је обликовано и кроз векове се развијало православно - византијско појање. Под овим називима треба разумети богослужбену музику која је, у време трајања Ромејске царевине, уобличена на основама музичко-естетског система осмогласја, комплетирана различитим врстама напева за сва богослужења, обогаћена, у контексту јединствене поетике, оригиналним композицијама и од 10. века у различитим типовима музичких рукописа бележена неумским писмом. Под наведеним појмовима треба разумети и богослужбену музику након пропасти Визан-

тије, дакле, из поствизантијске епохе. Пад Цариграда, колико год да је био значајан за будућност православне васељене, није могао проузроковати прекид у појачком, али и у свеукупном Предању Цркве. Од апостолских времена и кроз сву доцнију свештену историју, Предање се формира, потврђује и чува у богослужењу. Иако се одвија у конкретном историјском миљеу, богослужбени живот Цркве се не саображава духу овог света, јер он своје извориште има у Богу који је изнад свих промена. Црквено Предање је следовање истини божанског Откривења која не зависи од времена, него је, иако нова, увек иста и непроменљива. Због тога Предање не треба схватити просто и искључиво као традицију, у смислу понављања обичаја, у коме је мера људско сећање.

Православна богослужбена музика је, и пре и после Византије, имала исто назначење. Појци и композитори су свакако уносили нова композициона решења и нове мелодије, али су у исто-

рији црквеног појања и пре свега у самом богослужењу, остали они напеви у којима се стваралачким иновацијама од музичког предања није одступало.

Јединственост византијског музичког предања није се нарушавало ни онда када су се на његовим основама и под његовим утицајем формирале специфичне „националне“ варијанте православног црквеног појања. Новопроевћени народи који су чинили саставни део византијског комонвелта нису примарно истицали своје различитости у односу на Грке од којих су примили крштење. Не занемарујући сопствена духовна достигнућа, а пре свега језик, они су настојали да дају свој допринос ширењу речи Божије.

„Појаном речју“, на византијској мелодији и црквенословенском језику обраћали су се Господу и Његовим Светим и српски појци од најстаријих времена па све до најновије историје. Свети Сава, први архиепископ српски, је свом народу „предавао обичаје по апостолском расуђивању“, и „у црквама установљавао по чину сва предања у славословљу и пјенију која у Светој Гори навиче“. Описујући уснуће свог блаженог оца Симеона мироточивог, пре манастишта великог жупана српског Стефана Немање, Св. Сава напомиње да су се на његовом погребу у манастиру Хиландару на Светој Гори сабрали без броја црнорисци да са великом чашћу отпоју заупокојену службу: „Појали су најпре Грци, потом Ивери, затим Руси, по Русима Бугари, потом опет ми, његово стадо сакупљено“. Поменути народи су појали сасвим сигурно на свом језику и, највероватније, оним малодијским варијантама које су као последица језичких разлика проистекле из византијског напева.

Старањем Св. Саве, непосредно по оснивању Хиландара, започела је са радом манастирска скрипторија у којој су преписиване неопходне богослужбене књиге, састављани типичи и писане различите повеље. На траг о томе како се поја-

Колофон из рукописа бр. 694

ло наводе нас малобројни музички зборници. Најстарији рукописи у хиландарској ризници су Стихиар с краја 12. века и Ирмологија с почетка 13. столећа, писани старословенским језиком руске редакције и руском неумском, тзв. крјуки нотацијом. Најстарији датовани грчки рукопис са средње-византијским неумским писмом је Минеј који је 1277. године завршио писар под именом Мануил.

Многе појачке књиге су у хиландарску библиотеку доспеле из Сереса, Солуна, са Кипра, али и из околних светогорских манастира. Из записа на маргинама сазнајемо ко су били писари који су музичке зборнике састављали, ко су, пак, били псалти који су из њих појали, али и о другим занимљивим детаљима из манастирског живота. Записи неретко сведоче и о сарадњи српских и грчких појаца. Пракса заједничких са-служивања била је на Светој Гори уобичајена. Према правилима из 1394. године за цркву у Протату Велика Лавра и Ватопед морали су обезбедити двојицу појаца за десни, а Ивер и Хиландар двојицу за леви хор; осталу осморицу обезбеђивали су други светогорски манастири. Још од времена Св. Саве и Св. Симеона за хиландарску славу Ваведње Пресвете Богородице су у певницама једни поред других стајали и српски и грчки псалти, онако како то чине и данас.

У времену турократије ни у Хиландару, као ни у осталим манастирима на Светој Гори, и изван ње, није било услова за систематско развијање појачке уметности. Ипак, изненађује чињеница да осим једне грчке Антологије из 16. века, која садржи мелодије за различита богослужења, нема других рукописних извора који нам указују на то шта се у Хиландару појало.

Обнављање интересовања за појање и делатност бројних светогорских и константинопољских музичара крајем 17. и током 18. столећа одразило се и на обогаћивање хиландарске музичке ризнице. Око 150 неумских рукописа, колико их данас поседује хиландарска библиотека, са изузетком претходно поменутих кодекса, настали су у другој половини 18. века. Појачке књиге се списују у самом Хиландару, али их хиландарски појци наручују или, пак, за потребе богослужења купују од грчких и бугарских музикословњешких. Тако у записима на црквенословенском читамо да је грчки Анастасиматариион - Воскресник, који је завршен 1795. године Јоаким Хиландарац добио од Агапија псалта из светогорског манастира Кутлумуш, а да је један други грчки рукопис користио проигуман кир Јевтимије у Кареји. Овим разменама, које су имале исти циљ да се различитим језицима поје истом молитвом

једноме Господу, у хиландарској библиотеци се уз педесетак словенских рукописа нашло чак осамдесет грчких, као и око двадесет двојезичких грчко-словенски зборника. Међу њима највише је оних типа Антологије, али су ту свакако и Стихиари, Доксастариони, Воскресници, Ирмологије и Матиматариони.

Руски путописац Василије Григорович Барски, који је средином 18. века боравио на Светој Гори, забележио је драгоцен податак о појању у Хиландару. Он помиње да Срби увек држе црквено и келијно правило на словенском језику али „посебним (отменим) србским произношењем“. На свакодневним службама они „својим српским кратко сложеним напевима поју, а недељом и празником српским језиком грчки напев поју, веома лепо и умилно, што даје неопisivу лепоту цркви Хиландарској“. У чему се ови кратко сложени напеви разликују од кратких - силабичних грчких напева, који су у то време увелико овладали у Константинопољу и на Светој Гори, тешко је установити. Напомињемо само да је творца силабичне верзије стихирарских и ирмолошких мелодија Петар, лампадариије Велике Цркве у Константинопољу, исте саставио према црквенословенском предлошку на предлог босанског митрополита Серафима у овом истом периоду. Ове мелодије фрагментарно су сачуване у рукопису који је познат као Јелски фрагмент.

Изузетно тешко стање у коме се пред турским одмаздама нашао српски народ имало је утицаја и на састав хиландарског братства на просторно удаљеном, али духовно увек блиском Хиландару. Већ крајем 18, а нарочито током 19. века у српском манастиру на Атону је већина монаха била бугарског порекла. Управо су они у немањићкој задужбини били предводници у прихватању резултата реформисаног теоријског и неумског система, што уједно значи да су били и главни чувари традиције светогорског - поствизантијског појања. Упркос чињеници да су током тешких деценија по наш манастир у њему живели и монаси код којих су бугарска или пробугарска национална осећања била израженија од хришћанских, за хиландарским певницама, бар што се тиче музике, није могло бити места ривалству. Записане аналитичнијим обликом неумског писма, које су својим радом озваничила тројица константинопољских музичара и реформатора Хрисант, Григорије и Хурмузије, традиционалне мелодије нису измењене. Отуда оно што се у Хиландару појало у другој половини 18. столећа и што не називамо српским или бугарским, него управо словенским музичким предањем, наставило је своје трајање и да-

ље обогаћивање током 19. века. Није занемарљива ни истина да, упркос општим политичким претензијама својих сународника, бугарски музичари никада нису заборављали Србе Светитеље - хиландарске ктиторе, те су у њихову славу „новим“ неумама исписивали у старини састављане богослужбене химне.

Словенском музичком предању и неговању византијског ифоса за певницама хиландарских цркава дао је свој прилог и Викентије Хиландарац, који је испод једне мелодије коју је забележио 1887. године недвосмислено истакао своје српско порекло. Овај појач и писар се међу хиландарским монасима није издвајао само по томе што је био Србин. Примивши монашки постриг као осамнаестогодишњак, он је прихватио и врло одговорна манастирска послушања. Иако млад, био је један од ретких вичних слову и перу у ондашњем хиландарском братству те је отуда од почетка имао послушања чтеца и типикара, онога који указује на поредак богослужења и на то шта све треба читати и појати. По сведочењу Саве Хиландарца, библиотекара и писца прве монографије о Хиландару, у другој половини 19. века није било нарочитих певача, тако да су чтеци управо обављали и улогу појаца.

Викентије је врло рано, непосредно по доласку у Хиландар, почео да примењује своје писарско умеће. Још као искушеник он је 1877. године преписао Хиландарски типик, а касније и Црквени устав и друге текстове. Његовој руци припада и једанаест музичких рукописа, од којих је осам калиграфски исписао у периоду од 1880. до 1896. године, док у остала три није оставио запис о свом раду као ни годину када је писање започео, односно окончао.

По свом садржају највећи број Викентијевих зборника представљају музичке Антологије. Песме које су у њима сабране поју се превасходно на свеноћним бденијима, али и на празничним богослужењима. Исписујући мелодијске варијанте литургијских песама, као и оних које се певају на јутрењу и великом вечерњу, Викентије је имао на уму и свакодневне потребе хиландарских појаца. Отуда налазимо велики избор херувика, у различитим гласовима и од различитих композитора, затим мелодија Достојно јест, причасних, као и великог славословља. У рукописној ризници овог плодног писара постоји и један Стихиар у коме је следиле сопствени избор како празника, тако и неопходних стихира. Најзад, од Викентија је остао и запис стихира првог гла-са из Осмогласника, односно Воскресника, како он сам назива свој рукопис.

Судећи по врстама песама којима је, у односу на огроман репертоар цр-

квене химнографије, давао у својим рукописима предност, као и на саме напеве, Викентијеве Антологије су у првом реду биле намењене искусним појцима, а не почетницима. Мелизматичне песме, као што су повратни стихови, обимне и технички сложене кратиме на слогове те, ри, рем, које се налазе на завршетку полијелеја, сведоче о Викентијевом појачком умећу као и о његовом истанчаном укусу, да међу дугачким мелодијама изабере оне које имају најразноврсније ритмичко мелодијске обрасце.

Хиландарском писару су биле добро познате у то време најпопуларније мелодије, које су на Свету Гору пренесене из Константинопоља, што закључујемо на основу имена композитора које је понекад бележио у насловима песама. Значајно место у Антологијама заузимају композиције познатих музичара и појача са почетка 19. века: Григорија и Хурмузија, Теодора Фокејског, Петра Ефеског и Јована протопсалта. Ту су свакако и незаобилазни старији мајстори појачке уметности: Петар лампадије, Герман епископ Нове Патре, Данило протопсалт и други, по чијим су напевима хиландарски појци певали и у 18. веку.

Многе песме које је Викентије забележио не налазимо у музичким рукописима његових претходника, што значи да му хиландарски зборници нису били једини предложац са кога је преписивао или на основу кога је обрађивао мелодије за своје Антологије. У циљу размене појачког искуства одржавао је везе са светогорским појцима и писарима, а превасходно са монасима из бугарског манастира Зограф. Изгледа да је посебну сарадњу наш Хиландарац имао са Данилом Зографским који је у једном Викентијевом рукопису исписао неколике странице. У зографском рукопису који је, судећи по запису из 1855. године, припадао рилском монаху Ксенофону, последњих десет страница испунио је неименовани монах марта месеца 1887. године. На основу калиграфских норми и типа писма установили смо да је анонимни писар управо Викентије Хиландарац, који је по свему судећи боравио у Зографу где је највероватније и исписао ове странице.

Посебно су занимљиве песме које представљају заједнички репертоар зографских и Викентијевих рукописа. Но, међу њима ипак постоје разлике, како у ортографским решењима у неумском тексту, тако и у распореду слогова ис-

под неума у потписаним речима. Већина мелодија, и у зографским и у Викентијевим Антологијама, је развијена, тако да се не може прецизно утврдити дали су писари бринули о поклапању мелодијског и текстуалног акцента. Ипак, евидентно је да је хиландарски писар водио рачуна о томе да мелодија прати богослужбене стихове, те ју је зато мењао и избацивао сувишне мелизме који су у споју са слоговима црквенословенских речи деловали неприродно.

Викентије ни у једној напомени није нагласио да је мелодије прерађивао, преводио са грчког или влашког, или да их је компоновао. Ипак, две песме,

Женски хор „Света Касијана“, који носи име познате византијске химнографкиње, основала је Весна - Сара Пено, истраживач у Музиколошком институту САНУ. Хор је окупуљен у зиму 1997. године у циљу изучавања православног црквеног појања, бележеног неумском нотацијом. Основни задатак хора је промовисање хиландарске појачке традиције 19. века и учествовање на богослужењима.

Непосредно по освештању Цркве Св. Јована Владимира у Београду, 1998. године, хор „Света Касијана“ је, поред хора „Св. Краљ Милутин“, имао удела на суботњим и недељним Литургијама. Од лета 1999. до лета 2001, хор је појао у Цркви Вазнесења Господњег у Жаркову (Београд).

Хор је узимао учешће и на празничним богослужењима у различитим Црквама по Србији и Херцеговини (манастири Месић, Св. Прохор Пчињски, Св. Апостоли Петар и Павле, Костолац и тд.), а остварио је и неколико концертних наступа (Требиње, Београд, Параћин).

Чланице хора „Света Касијана“ су студенткиње и постдипломци разних факултета: Богословског, Фармацеутског, Медицинског, Философског, Филолошког и др. Својим преданим радом и ентузијазмом, који ничим другим није био мотивисан, до несебичном љубављу према богослужењу, оне су за кратко време савладале неумску нотацију и музичку теорију поствизантијског појања.

за које нисмо пронашли паралеле ни у хиландарским ни у зографским рукописима, али ни у штампаним грчким неумским издањима 19. века, сведоче о његовој прикривеној оригиналности. Реч је о врло лепој, поједностављеној обради пасхалне катавасије по напеву Петра Пелопонеског и ирмосу Велике Суботе Не ридај мене мати, коју је сам компоновао. Поменути ирмос пронашли смо у врло обимном зографском зборнику који је 1898. године исписао зографски јеромонах Антим. У своју Антологију бугарски писар је унео бројне варијанте песама на исте текстове, различитих композитора. Уз ирмос Велике Суботе, за који је, међутим, имао само једну мелодију, прибележио је да је из хиландарског рукописа. Ради се о рукопису број 694 који је Викентије завршио 1889, дакле, девет година

пре него што ће из њега јеромонах Антим позајмити мелодију ирмоса Не ридај мене мати.

Значај опсежне писарске заоставшине Викентија Хиландарца је вишеструк. Његови рукописи су сведочанство о непрекинутој традицији светогорског појања у задужбини светих Немањића, у време када се међу Србима у отачаству, црквено појање, као и комплетна црквена уметност окреће другим узорима. Средином 19. века у Карловачкој митрополији, Корнелије Станковић, први српски музичар образован на основама западне музике, започео је са бележењем црквених мелодија европским нотним писмом.

Ови напеви су одражавали различите утицаје под којима су у новијој историји били изложени српски народ и његова култура. Српско црквено појање у овом периоду је било мешавина традиционалних касновизантијских напева и руских, тачније украјинских црквених мелодија у којима су елементи западне уметничке музике временом постали доминантни. Западна музичка пракса имала је удела и у промовисању вишегласне црквене музике, тзв. хармонијског или ноталног певања које је, у српске крајеве, такође стизало из Русије и Украјине.

Па и поред тога што мелодије у хиландарским рукописима почетком 20. века све чешће носе одредницу сербско црквено пјеније, карловачко или Корнелијево, у Хиландару се појало и по традиционалном ифосу Свете Горе. Монах Саватије је тако 1919. и 1920. године, како сам сведочи, преписао из византијског пјенија и саставио „по сербском пјенију мелизматичну мелодију Благослови душе моја Господу ради украшенија всеношчнога бдјенија на Богородичне празнике“.

Викентије је и у својим позним годинама ишчитавао богонадахнуте списе, а вероватно је и, као појач и свештенослужитељ, у певницама хиландарских цркава приносио појане молитве које је у младости и неума бележио. Он је, за сада, последњи Србин и једини у науци познати српски писар и музичар међу Хиландарцима 19. века, који је на Атону неумама исписивао богослужбене химне. А појао је и појачке књиге калиграфским својим пером испуњавао, како је у колофонима исповедао, једино у „славу свете, јединосушне, животворјашче Тројице и у част и славу Пресвете Владичице Богородице, хиландарске заштитнице“.

СВЕТОСАВСКИ ПЕСНИЦИ-МЕЛОДИ

ХИМНА СВЕТОМ САВИ ДАНЧИЋА

Српска културна и књижевна баштина богата је песничком продукцијом. Само у периоду тзв. но-вије српске књижевности, од око 1780. до 1941. писало је песме безброј српских песника и песникиња. О њиховој активности сведочи велики број издатих песничких збирки које још нису ни пописане на једном месту. О многим данас заборављеним песницима из наведеног временског периода недостају и најосновнији биографски подаци, али постојање штампаних песничких збирки сведочи нам да су некада живели и - певали. Отварајући данас, после много година, те скромне песничке збирке незнатих и заборављених српских поета, са знатижељом чи-тамо понеку од њихових песама. Тако смо имали прилику да застанемо пред једном занимљивом пе-смом непознатог нам и заборављеног песника - Мирјана Данчића. Песма нас је дирнула, а верујемо да ће исто осетити и сваки добронамерни православни читалац који је прочита. У ово суморно рат-но доба, складно зазвуче и болно у срцу одјекну стихови овог спиритиуалног сонета:

ПСАЛАМ

Сумрак се већ спусти попут сурог вела;
С косом на рамену косач дому хита;
Враћа се и ратар крај стогова жита
И пастир, уз песму, враћа стада бела.

Све једно за другим губи се пут села
С погледом у небо, пуним бола скрита...
За крај мука као да небеса пита
Сам остаје Исус на крсту Распела.

Гдекад крајњи зрак се на Христов лик проспе,
Док тић један, рањен, лепрша и лети
Гнезду, до ког никад неће ни да доспе.

Мир. Друм пуст. Из села бруји песма ти-ја.
Рањен тић се спусти на крст. Мре. Бог свети
Теши га: „мреш невин, чедо, као и ја!“

Ова лепа духовна песма непознатог и заборављеног српског песника Мирјана Данчића објављена је у песничковој збирци песама под насловом Хризантеме, Београд 1940, на самом почетку књиге. Тај дражестан песников прелудиј, разбио је нашу равнодушност и траго нас из латаргије. „Мали песник“ или „поета минорис“, како надмени књижевни критичари завау те наше давно заборављене

песнике, исказао нам је у овој својој песми неочекивану задивљујућу лепоту својих чувства и мисли и ми зажелесмо да прелистамо целу његову песничку збирку. Застајали смо ту и тамо ишчитавајући понеку од тих песничких песама - хризантема и постављајући узгред себи питање: ко је Мирјан Данчић?

И поред две деценије рада на историји српске књижевности, морали смо интимно признати, да за песника са овим чудним именом и презименом никад нисмо чули. Али, он је одиста био песник, то смо схватили одмах после ове прве прочитане песме. Убрзо смо, листајући даље његову песничку збирку Хризантеме дошли до новог једног закључка: Мирјан Данчић је био и - светосавски песник.

Наиме, на стр. 53 поменуте песничке збирке чекало нас је једно ново пријатно изненађење - Данчићева песма са насловом Химна Светом Сави. И ми прочита-смо текст ове песме који гласи:

СВЕТОСАВСКА ХИМНА

Сјај нек' блиста светих двери
божанске славе,
Немањићској српској вери
Светог нам Саве!

Светитељу, Ти се јави
с небеског свода,
Свете руке сврх нас стави -
ђаке Свог рода!

Ти збратими, срца сроди,
нек' нам се споје,
Светом руком Српство води
закрили Своје!

Нек' тропари Теби лете
и венци праве,
Твоје српске цркве свете
чеда Те славе!
(1940)

Много је, рекосмо, објављених песничких збирки у нашој књижевној баштини, много је и песника српских, званих и одабраних, али је далеко мањи број оних, које можемо назвати „светосавским песницима“. Светосавски песници су пригодни песници у најлешем смислу те речи, јер они у свом песничком опусу имају поред осталих песама увек и једну

Мирјан Данчић „Хризантеме“, песме, Београд, 1940.

посебну песму, песму написану у част Светог Саве. Па и ту светосавску поезију и светосавске песнике нисмо испитали ни данас у потпуности. Не зна се коначан број светосавских песника, који су певали у почит Светом Сави своје песме. И ту има према моћи песничког духа и оних великих, али и малих. Ето, и песник Мирјан Данчић је са својом Светосавском химном ушао у ред светосавских песника, чије се песме кадгод рецитију на дан светог Саве Српског, у добрим и оскудним временима, пред олтаром у Божијем храму или у школи пред иконом омиљеног школског патрона. Тако смо размишљали радујући се овој песничковој песми, али се та радост још повећала.

На страни 53. песничке збирке Хризантеме песник Мирјан Данчић прилаже и нотни запис са речима своје Светосавске химне, дајући нам до знања да се по приложеном напеву пева његова песма посвећена светом Сави. Дакле, песник се уздиго за још један ступањ више: ушао је у ред - светосавских песника-мелода. А то значи, да је он своју светосавску песму написао са искључивом жељом - да се пева на светосавским беседама о Светом Сави. И док је светосавских песника, који су своје песме писали да се рецитију на Савиндан, много више, дотле је светосавских песника-мелода, који су одредили да се њихове песме певају на исти свечани дан, далеко мање. Имајући то у виду, обрадовало нас је ово сазнање, да се пронашла још једна лепа пригодна песма у част светог Саве, која се сачувала у свом певаном облику. Прилажући текст и напев - Светосавске песме песника - Мирјана Данчића закључили смо да је он последњи светосавски песник-мелод у српском песничтву између два светска рата. Али, ко је уосталом тај заборављени српски песник, кога су заборавиле све историје српске књижевности, све енциклопедије, песнички зборници и антологије?

Мирјан Данчић је - псеудоним! Под овим, својим песничким именом, издао је

он неколико збирки песama: Грлице, Београд 1931; Зраци, Београд 1931; Југословенске ловорике, Београд 1931; Снови, Београд 1931; Хризантеме, II издање, Београд 1940; Српске ловорике, III издање, Београд 1940. Све своје збирке издао је о свом трошку, у истој, приватној штампарији „Орао“ Петра Радоичића, у Београду. Данас се у стручним каталозима његове књиге поезије могу пронаћи само под псеудонимом Мирјан Данчић, а тако се наводи и у свим библиографијама, па и у најмодернијој Српској библиографији, коју у више томова издаје Народна библиотека у Београду. Мирјан Данчић се правим именом звао Данило В. Стефановић (1872-1942). Био је „изданац породице Стефана Стефановића-Тенке“, учен правник и начелник Министарства финансија у пензији. Тек поводом његове изненадне смрти, ратне 1942. године, београдски листови Ново време и Српски народ подвући ће чињеницу да је све песме у наведеним песничким збиркама Мирјана Данчића, у ствари, писао - Данило В. Стефановић. Тако, у Српском народу од 18. септембра 1942. пише: „Пок. Стефановић, под псеудонимом Мирјан Данчић, бавио се и књижевношћу и објавио збирке песама Српске ловорике и Хризантеме...“ А дневни лист Ново време у једном од својих септембарских бројева 1942. године констатује то исто: „Пок. Стефановић бавио се и литературом. У своје време објавио је две збирке песама под псеудонимом Мирјан Данчић, а трећа збирка Зраци остала је у рукопису...“ Писац некролога Данилу В. Стефановићу је разрешио псеудоним Мирјан Данчић, који је могао остати и потпуно неоткривен.

Испевавши своју Светосавску химну, песник Мирјан Данчић (= Данило В. Стефановић) је хтео да она звучи, односно да се пева, да певајући се - траје дужи и више него остале његове песме. Зато је он својој песми смислио и напев. Пошто није био вичан музици, а хтео је да се његова похвална песма светом Сави пева, он се обратио угледном српском композитору Петру Ј. КРСТИЋУ (1877- 1957) и замолио га да му тај напев испише нотама. Тако је нотни запис Светосавске химне, писан руком самог Петра Крстића (в. прилог), потпуно непознат, како у композиторовом опусу, тако и у српској музичкој литератури, песник штампао заједно са својим текстом у својој збирци Хризантеме. И пре него што ће умрети, он се свакако постарао да се ова његова песма и јавно отпева на некој од свечаних светосавских беседа, можда и 1940. године. Потом је са позорице живота нечујно сишао Данило В. Стефановић, али је захваљујући његовој певаној Светосавској химни у историји српске литературе, песништва и музике, остао да „живи“ последњи светосавски песник-мелод - Мирјан Данчић.

Ђорђе Перућ

СИЛУАНОВИ СТИХОВИ О СВЕТОМ САВИ

У Манастиру свете Тројице код Пљеваља, у једном рукописном зобрнику налазе се стихови монаха Силуана о светоме Сави. Стихови су написани највероватније у првој половини 15. вијека.

Поставља се питање откуда стихови овог надареног и ученог монаха баш у манастиру свете Тројице. Одговор на ово питање до сада није дат, али је вјероватно да многе књиге и рукописи у Манастиру свете Тројице потичу из других манастира и цркава, вјероватно из 15. и 16. вијека. Са сигурношћу се може тврдити да су у вријеме велике сеобе Срба под Чарнојевићем 1690. године у свету Тројицу преношени рукописи и књиге из других манастира: Милешеве, Дубочице, Светих Арханђела на Тари, Раче, Студенице да би сачували до пропадања. Тако је доспјела и књига у којој су и чувени стихови монаха Силуана о светоме Сави:

*Слави отибежнув, славу обрети, Саво,
Тамо отијуду слава јави се роду.*

*Рода светилості светилості вере йрзрзе,
Тем же роду светило јави се всему.*

*Ума висотта сана висотту сврже,
Тем убо ума више доброту ситиже.*

Слово слави Саве силетіе Силуан

*(Од славе одбежнувши, славу ситече, Саво,
Тамо одакле се слава јави роду.*

*Рода свјетлості свјетлості вере йрзрзе,
Те се шиме свјетло јави свому роду.*

*Висина ума йочастіи висину сврже,
Јер шиме ума доброту ситиже.*

Слово слави Саве силетіе Силуан)

Ових седам стихова не само да су занимљивог састава и складно исписаног текста него су и лијепог језика, што казује да је Силуан посједовао одређену књижевну културу.

Силуанов стих је одњегован стих, што није често у средњовековној књижевности, као што није било ни много стихова, највероватније „што црквено пјевање није захтијевало одређене метричке облике и стих“. И ако је било нешто стихова, углавном су били религиозног карактера.

Силуан своје слово о Сави гради у три дистиха, а у посебном, закључном стиху казује своје име. Само је трећи стих исписан у десетерцу, а осталих шест у дванаестерцу.

Сваки стих од дванаест слогова има обавезну границу ријечи после првог седмосложног полустиха, а у трећем десетерачком и последњем дванаестерачком граници ријечи је последи шестог слога.

Силуанови стихови су изванредно конструисани. Сваки стих састоји се из пет наглашених ријечи, у парним стиховима са енклитикама, које су, опер, занимљиво, правилно, по правилу, распоређене. Наиме, непарне наглашене ријечи су обично састављене од по два слога (прва, трећа и пета наглашена ријеч), а парне наглашене ријечи су чешће од по три слога. Ванредно је истанчан осјећај грађења стиха тако, како

показасмо, да непарне наглашене ријечи скоро редовно имају паран број слогова, а парне наглашене ријечи имају чешће непаран број слогова, по три.

Сваки непарни стих са наредним парним стихом представљају цјелину, те је пјесма тако и подијељена на три дистиха, а последни стих казује име ствараоца Силуана.

Иако је пјесма посвећена Сави, само се два пута помиње његово име и једном име Силуана.

Није случајно што се сугласник с понавља организовано у сваком стиху. Као да је аутор искомбиновао садржајно ријечи са с јер је пјесма посвећена св. Сави, а спјевао је Силуан. Ова складна алитерација, опет, на крају се слива у стих у коме свака ријеч почиње са с и у коме су имена св. Саве и аутора Силуана: СЛОВО СЛАВИ САВЕ СПЛЕТЕ СИЛУАН.

Силуан, као модеран пјесник, нијансира значење ријечи - слава, свјетлост, ум, висина, те оне постају вишезначне и у духовном и у материјалном смислу.

Ријеч слава у првом дистиху јавља се три пута и четврти пут у седмом закључном стиху. То што је Сава једну славу подредио другој, није одступање од хришћанских идеала, него чак један виши облик тежње идеалу учитеља и просвјетитеља, да поучи друге и отвори очи другима и тако уђе у легенду. Силуан у овоме види други, стварнији лик Саве Немањића - иза свечаке његове мисије он види цивилизацијску његову улогу.

Занимљиво је напоменути да је охридски архиепископ Димитрије Хоматијан, теолошки писац, учен и утицајан човек онога времена, замјерио Сави што је напустио монашки живот и ставио се у службу земље и земаљских послова. Силуанова мисао, у другом дистиху, апсолутно се подудара, како се види, са оновременским тумачењем књижевног рада и просвјетитељског рада Саве Немањића. Сава је пошао у свијет да просвети себе, како би, затим, могао просвјетљивати друге.

Ријеч свјетлост има три ознаке - рода (народа), вјере и земље. Њена вишезначност је истакнута: вјеру је подредио просвјетљивању, али је извојевавши самосталност српске цркве дошао у земљу да је организује. Ријеч висина уз ријеч ум и уз ријеч почаст добија у контексту сасвим друго значење: висина Савина ума надмашила је висину овоземаљских почаста.

О умјетничкој вредности Силуанових стихова најбоље говори и чињеница што је Роман Јакобсон, један од оснивача модерне лингвистике, извршио најпотпунију лингвистичку анализу Силуанових стихова и указао на њихову артистичку виртуозност. То је и једина потпунија, истина само лингвистичка, анализа ових стихова. Други су, мање-више, истицали Силуанове стихове узгредно када се говорило или писало о Сави Немањићу или када су истицали његови биографи. Но и поред тога што су недовољно проучени, Силуанови стихови о Сави Немањићу по својој виртуозности, с правом, иду у ред највећих остварења српске средњовековне књижевности, иду у ред са Јефимијиним Похвалом кнезу Лазару и Словом љубве деспота Стевана Лазаревића.

Рагисав Цуверовић

МОКРАЊАЦ У СЕБИ

Неумесно је лицитирати да ли је Мокрањац био већи покретач музичког живота у заосталој Србији или композитор. Све што је урадио било је значајно и представља један од темеља наше културе уопште, тако да извесна мишљења која умањују вредност Руковети (какав леп народни израз) само због тога што се ослањају на народне песме, а бирао је најлепше, а не на оригиналне мелодије, треба одбацити као не музичка. Шта онда рећи за Брамса (мађарске игре), Дворжака (славенски плесови) или Листа који је парафразирао Вердија! Можда су управо Руковети највише допринеле да Мокрањца сматрамо великим. Он је „обичну“ сељачку песму, високо уметничком обрадом, дигао до нивоа ауторитативне универзалности. Зато је постао близак и обичном човеку неовисно да ли је Србин или Француз, на пример. Бројни релевантни подаци то потврђују. За ову прилику изнећу једно лично искуство.

Године 1963 КУД „Абрашевић“ из Београда учествовао је на најпрестижнијој светској смотри хора у Ланголену (Велика Британија). У националној конкуренцији жири нам је без двоумљења доделио прву награду и то баш за једно Мокрањчево дело, за извођење „Х руковети“, под маестралним водством диригента Милана Бајшанског. Мени лично било је драже то што су ми се многи певачи, из Норвешке, Италије, САД... обраћали с питањем каква је то чудесна музика и да ли можемо да им дамо партитуру, грамофонски плочу и сл. А ми нисмо имали ништа осим Мокрањца у себи.

О руковетима је доста (да ли и довољно?) писано. Овом приликом пажњу поклањам „VI руковети“, јер је најближа идеји овог записа.

Кад сам у предвечерје једног прохладног октобарског дана 2004. године свратио да обиђем Споменик Војводи Хајдук Вељку у Неготину нисам био толико изненађен колико тужан. Био је запуштен и у стању распадања као, уосталом, већина споменика и културно-историјских и уметничких знаменитости широм Србије. Зашто се тако односимо према највећим вредностима сопствене прошлости неко би требао да објасни. Један човек, чија је кућа најближа споменику, ми рече да он самоиницијативно, колико може, чува ову знаменитост, али слаба вајда од тога. Предлагао је општини да намести барем браву на улазној капији како би се спречило да у касним сатима не улазе поспруле особе које скрнавe споменик, али нико није реаговао. Споменик је, иначе, подигнут на месту погибије Хајдук Вељка. Било је то

време када се српски народ грчевито борио и за опстанак и за слободу. Многа су разочарења доживели Срби тада, али се издржало. Наполеон је наговорио Мула-пашу, који је у Неготину наследио злогласног Пазван Оглу, да нападне Србе. Главна битка се одиграла код Штубика и Малајнице. Храбри српски борци предвођени Миленком Стојковићем, Хајдук Вељком и Петром Добрњцем потукли су далеко бројнију турску војску. Рањени Мула-паша спасио се бегом. У одбрани Неготина Хајдук Вељко је дао све од себе, али... Турско ђуле га је 18. јула 1813. године, на Абрашевом шанцу, послало у легенду.

Неготинци су, у намери да што примереније сачувају успомену на свог славног претка, ангажовали најистакнутије ствараоце тог времена: архитекту Јована Илкића и вајара Ђорђа Јовановића, да ураде споменик великом јунаку Првог српског устанка. Освећење споменика трајало је од 18. до 20. јула 1862. године. Том приликом је Прво београдско певачко друштво, под Мокрањчевом управом, премијерно извело „VI руковети“ посвећену Хајдук Вељку. Можда ни у једној његовој руковети није дошла до изражаја пастелна префињеност као у шестој, иако се за непуних седам минута, колико траје, смеђују ефекти херојске баладе (Књигу пише Мула-паша), меке лирске љубавне песме (Расло ми је бадем дрво) и свечане химне (Болан ми лежи Кара-Мустафа). Мокрањац вешто уграђује у музичко ткиво ове руковети и симболичан Вељков поклич „Главу дајем Крајину не дајем“.

Било би немогуће набројити шта је све од културно-историјских вредности порушено по свету. Многа од њих сада егзистирају само као рушевине. Цивилизовани народи изградиле су један посебан однос поштовања таквих остатака прошлости. Не верујем да смо народ који би прво требао да уништи своје наслеђе да би га касније, као рушевине, поштовао. Али ђаво не спава. Кад видим како се радио и телевизија односе према Мокрањцу свашта може да се деси. Не памтим кад су задњи пут извели неко Мокрањчево дело. Наравно, треба истаћи да су 1982. године на ЦД снимљене све његове руковети, Литургија и Опело.

Међутим, приликом обележавања 80. годишњице Радио Београда, на свечаном концерту у Сава центру 24. септембра 2004. године, хор и оркестар РТС-а изводили су само тзв. авангардне композиције углавном страних аутора (изузетак је био Петар Коњовић). Никома није ни на памет пало да би том приликом итекако лепо зазвучало неко Мокрањчево дело.

Кад се пажљиво прочита језгровит и утемељеним подацима богат програм свечаног концерта из пера Борислава Чичовачког, магистра музичке уметности и књижевника, како се потписује, онда добијам аргумент више за извесно незадовољство поменути програмом. Чичовачки наговештава да се ради о омажу традицији и прошлости, али не кроз оживљавање старовременог, већ кроз проналажење одраза давнашњег. Све што касније наводи у супротности је са овим. Шта више и сама констатација је контрадикторна, јер каква је разлика

између „оживљавања старовременог“ и у „проналажења одраза давнашњег“. Не упуштајући се у спекулативна разматрања ових појмова са сетом сам констатовао да се није нашло места за Мокрањца ни у програму ни у предговору Чичовачког. А ако је ико свестрано и на уметнички снажан начин оживео старовремено и његов одраз сачувао за сва времена онда је то Мокрањац. Има додуше у предговору једно место где Чичовачки пишући о Лудмили Фрајт, поводом извођења њеног дела „Крес“ између осталог каже: “за нека од композиционо-стилских достигнућа тадашње европске музичке авангарде пронашла је њихово „природно“ порекло у сировом звуку народне музике. Да је то у нашој средини тада примећено и схваћено, не би се догодило да је један од наших највећих композитора данас готово заборављен.“ Не знам на кога је Чичовачки мислио, а ако је мислио на Мокрањца или неког другог онда је требало рећи зашто је заборављен. Чичовачки с правом истиче да само оно што је посебно има могућност да постане универзално. Питам се да ли уопште треба сумњати у посебност Мокрањца.

У недељу 12. децембра 2004. године Хор „Обилић- Крсмановић“ обележио је три годишнице: 120 година уметничког деловања хора, 90 година од смрти Стевана Ст. Мокрањца и 20 година од смрти Марка Тајчевића. Изведени су: Мокрањчева Литургија св. Јована Златоустог (у оригиналу „Божественија служба Св. Јована Златоустог“) и „Четири духовна стиха“ Марка Тајчевића.

Сомотага светлост из невидљивог извора претакала се у звук пун дубоких хармонија: “Тебе појем Тебе благослови...“ Вишегласје испуњено узвишеном скрушеношћу разливало се по нама стреми ка небесима. Све се стопило у један безвремени тренутак у коме су и крај и почетак постали једно. Одакле допираше ти магични звуци пуни светлости? Да ли из духовног појања народа који је, не тако давно, живео у земљаним стаништима попут роваца, док су се његови суседи шепурили у блештавој раскоши, или из неке ни Мокрањцу знане дубине сопственог бића? Препознавши духовну снагу народа ненадмашни творац Руковети успео је да ту снагу уздигне до свевремених висина за сваког и за свагда.

Слушајући Хор „Обилић- Крсмановић“ чији су музички израз брусиле од 1884. године Јосип Маринковић, Станислав Бинички, Јован Бандур, Ловро Матачић, Светолик Пашћан, Бранко Драгутиновић, Богдан Бабић и једна необична жена - Даринка Матић Маровић, постали смо трајно богатији и поносни што припадамо народу коме је и Мокрањац припадао.

Милутић Декић

НОВЕ КЊИГЕ

НЕЗАОБИЛАЗНО У ИСТОРИОГРАФИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 2003.

Књигом НЕЗАОБИЛАЗНО У ИСТОРИОГРАФИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ- прилози науци, академика Миомира Дашића, Одјељење друштвених наука Црногорске академије наука и умјетности обиљежава животни јубилеј и 45 година плодног научног стваралаштва свог угледног члана.

Садржину књиге насловљену НЕЗАОБИЛАЗНО У ИСТОРИОГРАФИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ испуњавају чланци и студије писани последњих деценија, а објављени у више научних часописа и разних зборника. Књига је подијељена у четири дијела и садржи укупно 14 одабраних студија. С обзиром на то да се у овим радovima обрађују просторно и временски различите теме, односно историјске појаве и догађаји, почев од средњег вијека, затим тзв. турског периода до нововјековне историје Црне Горе, закључно са 1918. годином, на први поглед рекло би се да ова књига не представља кохерентну цјелину. Но, све студије иако представљају свака цјелину за себе, већином су временски, тематски и садржајно чвршће везане једна на другу и хронолошки насловљене. У ствари, овако концепцијски и методолошки сасвим оригиналну историографску цјелину која представља незаобилазан прилог историји Црне Горе уопште.

Први дио књиге чини студија ИСТОРИОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ СЈЕВЕРНЕ ЦРНЕ ГОРЕ, у којој су изложени критички погледи и други аспекти методолошког карактера везани за проучавање прошлости савремене Црне Горе. Наиме сјеверни простор Црне Горе се неоправдано третирао као њена периферија, без обзира на то што је тамо текао динамичан историјски развој још од раног средњег вијека. Аргументовано је показано да су савремена сазнања о прошлости тог великог дије-

ла Црне Горе знатно проширена и указано је којим би историјским појавама и проблемима требало да се организовано истраживачки баве црногорске научне институције да би се осмислила синтеза историје Црне Горе.

Другу цјелину ове књиге представља девет обимних студија на разне теме, у којима се обрађују, углавном, недовољно истражене историјске појаве из прошлости сјевероисточних области Црне Горе, почев од средњег вијека, па до 1912. године, прије свега племе Васојевићи и друге племенске заједнице на горњим токовима Лима и Таре и у њиховом сусједству. Те студије су: Шеклар- средњовјековно насеље и питање његовог имена, Сјевероисточне области данашње Црне Горе у другој половини XIV и првој половини XV вијека, Друштвено-политичке прилике на територији данашње сјевероисточне Црне Горе XV-XVIII вијека, Феудални односи и етничка кретања у Горњем Полимљу, Хајдучија и четовање у Горњем Полимљу и Потарју од почетка XVIII до краја седамдесетих година XIX вијека, Утицај Првог српског устанка на национално-ослободилачки покрет у Васојевићима и осталим брдским племенима (1804-1813.). Припреме за устанак устаничке борбе у Васојевићима до Ловћенског скупа 20. августа 1875. године, Постанак и развој Берана 1862-1912. године. Други дио ове књиге завршава се синтетичким приказом административно-територијалног положаја Старе Рашке у доба петвјековне турске владавине, с посебним освртом на настанак геополитичког имена Санцак. О томе говори рад под насловом Административно-територијални положај Старе Рашке у доба турске владавине и настанак имена Санцак.

Трећи дио ове књиге чине двије студије о црногорско-македонским везама и ставовима званичних кругова и јавног мњења оновремене Црне Горе и

неослобођених крајева према догађајима и историјским појавама у Македонији у другој половини XIX и на почетку XX вијека. У прилогу Прве црногорске везе и ставови владајућих кругова Црне Горе према догађајима у Македонији седамдесетих година XIX вијека, приказано је да су друштвено-економске прилике и положај српског народа у великом дијелу данашње Црне Горе онда под турском влашћу, донекле, биле сличне с оновременим положајем словенског хришћанског становништва у Македонији. Предмет студије Политика Црне Горе према Илинденском устанку 1903. године је званична политика црногорских владајућих кругова и ставови јавног мњења Црне Горе према стању хришћана и њиховом тешком положају у Македонији и њихово интересовање за облике народног отпора најгрубљој експлоатацији коју су пратили тешки турски зулуми.

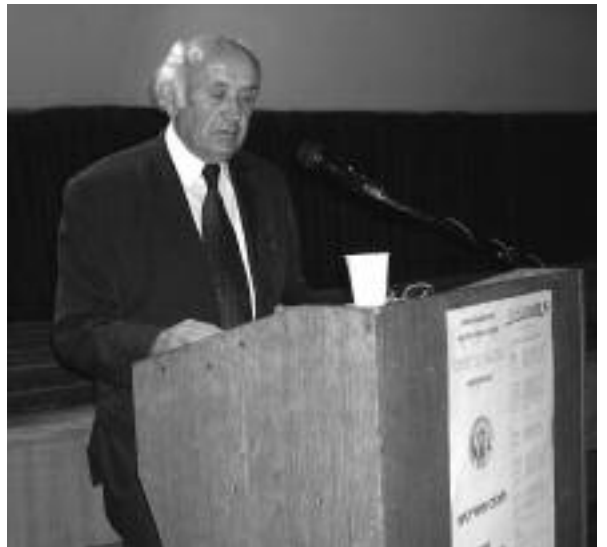
Четврти дио књиге садржи два синтетичка прилога. Есеј Сјај заједничке прошлости (Осврт на културну прошлост Полиња), у којој је дат историјски пресјек културног развоја у Полињу и сусједним крајевима од средњег вијека до нововјековног доба. Показано је да је становништво вишенационално, мултиконфесионално и мултикултурног састава ових области имало заједничку, прије свега културну прошлост с којом се оно може поносити и у ово наше вријеме. О сјају те прошлости свједоче многобројни духовни, градитељски, умјетнички и други културни споменици Полиња и његовог окружења, што ове просторе, који чине спону између Црне Горе и Србије, чини јединственим културним феноменом.

Обиман рад Династија Петровић Његош у стварању, снажењу и територијалном обликовању црногорске државе, предствља синтетичан приказ историје династије Петровић Његош, њеног великог духовног, државног, културног и другог доприноса у стварању и развоју Црне Горе од краја XVII вијека до 1918. године. У сажетој форми дат је приказ учинка сваког династа појединачно, као и општи осврт на лозу Петровић Његош, њену улогу и историјски значај државе.

Из садржаја овако конципиране књиге, у којој је већина чланака и студија плод ауторовог истраживачког рада, не само стручна већ и шира културна јавност, сви љубитељи прошлости, моћи ће да разумију потребу за истраживањем и освјетљавањем историјских специфичности Црне Горе, посебно њених недовољно проучених области. Ова књига освјетљава историјске процесе на простору сјеверне Црне Горе, и ставља акценат на огромне жртве

Академик Миомир Дашић рођен је 12. Децембра 1931. године у Ровцима код Берана. Гимназију је завршио у Беранама, а историјске науке на Филозофском факултету у Београду, гдје је и магистрирао и докторирао.

Читав свој радни вијек провео је у Црној Гори радећи на науци и образовању. Био је професор (1954.-1962.) и директор Гимназије у Беранама (1962.-1972.), затим руководио сектора за културу и науку у Репуб-

личком заводу за међународну научну, културну и техничку сарадњу у Подгорици, а истовремено је биран и за професора више школе на Педагошкој академији у Никшићу (1972.). На Филозофском факултету у Никшићу прво је биран за ванредног (1981.), а потом и за редовног професора (1986.) за предмете Историја југословенских народа у новом вијеку и Увод у историју са основама помоћних историјских наука, у ком звању је и пензионисан (2001.) Као универзитетски професор извео је бројне генерације студената. Оне најбоље успјешно је усмјеравао и упућивао у тајне научно-истраживачког посла.

Као угледни историчар и универзитетски професор држао је предавања у готово свим већим универзитетским центрима бивше СФРЈ односно СРЈ, а у Иностранству на историјским катедрама у Софији, Прагу, Паризу, Москви, Кијеву, Бечу, Барију, Утрехту, Кракову и др. Наступао је са рефератима на међународним научним скуповима у Анкари, Москви, Београду, Тирани, Љубљани и Бечу.

Предмет његовог научног интересовања креће се од завичајне и националне до балканске и опште историје, као и методологије историјске науке.

Објавио је шест књига: Ослободилачки покрет у Доњим Васојевићима 1861. и 1862. и њихов одјек у Санцаку, Васојевићи од помена до 1860. године, Увод у историју са основама помоћних историјских наука, Васојевићи у устанцима 1860-1878., Поријекло Карађорђевића из Васојевића, Огледи из историје Орне Горе.

Ово му је дакле седма књига. Написао је још 230 студија, расправа, чланака и историјских есеја, око 400 критичких осврта, рецензија, полемика и разних других стручних и публицистичких текстова. Написао је и преко стотину научних и стручних реферата и саопштења. Уређивао је бројна посебна издања, зборнике радова, часописе и друге публикације. Библиографија његових радова износи преко 750 јединица, што најбоље говори о обиму и разноврсности његовог научног и стручно-педагошког рада.

Успјешно је организовао неколико значајних скупова у својству председника Савеза историчара Југославије- конгресе историчара 1987. и 1998. године и више југословенских симпозијума о настави историје.

Избор у чланство ЦАНУ 1991. године био је потврда његовог успјешног научног стваралаштва. У ЦАНУ је обављао одговорне дужности - био је секретар Одјељења друштвених наука и члан Председништва ЦАНУ (1993-1997.), а у мандату 1997-2001. године потпредседник Академије.

За досадашњи рад добио је више друштвених и научних признања. Посебно истичемо његов избор за члана Руске академије природних и друштвених наука 1998. године.

чији је вјековни циљ сједињење са оним дијелом одраније слободне Црне Горе. Обрађујући поједине теме, специфичне појаве и догађаје из прошлости Црне Горе аутор је показао да без оваквих парцијалних студија није могуће постићи објективну синтезу историје Црне

Горе. Другим ријечима, из прилога у овој књизи произлази порука да је историјска наука обавезна да примјеном јединствене методологије проучи прошлост свих историјских области и појава од битног утицаја.

Жарко Лековић

ПЛЕМЕНСКО ПОРЕКЛО КАРАЂОРЂА

Како што је опште познато у нашој историји, Вожд Првог српског устанка, Карађорђе се родио 3/16. новембра (Св. Ђорђе-Ђурђић) 1762. године у селу Вишевцу код Раче крагујевачке у Шумадији од оца Петра Јовановог и мајке Марице Живковић. Сви старовишевци за себе сматрају да су пореклом од племена Васојевића, а такво порекло већина истраживача наводи и за Карађорђеове претке иако извори и факта о њиховој породичној слави Св. Климент говоре другачије. О Карађорђевим претцима из Васојевића говоре Сима Милутиновић-Сарајлија, Вукићевић и легенда из васојевићког рода Ђуришића из села Краљи код Андријевице. Карађорђе предам потиче из леворечког села Лопате одакле је дошао у долину Лима, у село Краљи, одакле се његов дед „одигао“ у Шумадију. Али, забележена је тврдња попа Милоша Велимировића да су Карађорђеви преци били „испод Берана, из Бихора, из села Црнче, од Васојевићких Србљака“. Када је Карађорђе на Суводолу, 27. маја 1809. године, потукао турску војску Нуманпаше Махмудбеговића, кренуо је ка Васојевићима и са „својим рођацима Ђуришићима“ се састао у бихорском селу Црнци. Тако долазимо до тога да су Карађорђеви преци србљачки, а не чист род Васојевићки. Када говоре о васојевићком пореклу сви се без изузетка позивају и на диплому (грамоту) коју је Петар II Петровић Његош издао младом поручнику Александру, сину Карађорђевог, којом га унапређује у чин војводе. Али, у тој дипломи Његош не каже категорично да је Карађорђе Васојевић већ да „происходи из древних књазев наших провинци Васојевић“.

Неки их повезују са Кучима и данас арбанашким племеном Клименте пошто су славили Св. Климента (8. децембар / 25. новембар). Карађорђеви преци су најпре становали у кучком селу Дољанима код Подгорице, а затим су отишли у село Врањ на Скадарском језеру. Забележено је предање и о зетском пореклу његових старих предака. Почетком XVII века поп Бошко са пуно деча живи у зетском селу Бјеластавици позивајући се Лукачевић. После смрти попа Бошка његова супруга са децом се преселила у село Бериславце, а потом у Врањ. Још половином XVII века напустили су село Врањ у Зети „Андрија са два брата“. Прво су се настанили на врелима реке Рибнице код Подгорице, а потом су отишли у Васојевиће „у мјесто Ковачица, потом у Бихор и Годушу, а из Годуше у село Вишевац и најзад у Тополу“. И арбанаси, старином српског порекла, из Метохије (Климен-

те) и Малесије својатају Карађорђеове претке које држе да су из њиховог фиса.

Сами Васојевићи говоре о блискости и заједничком пореклу и стапањима са Кастратима, а у време српског устанка војвода Васојевића је Вуксан Лакић-Кастратовић. Арбанашко племе Бериша код Ђаковице је пореклом од Куча, а Шаље и Кастрати су род са њима. Арбанашке легенде су још потврдије у том смислу. Предања говоре о заједничком пореклу Васојевића, Пипера и Озринића са арбанашким Хотима и Краснићима. Код Кастрата постоје сећања да су они Срби са севера Албаније. Хоти сматрају да су потпуно српског порекла. Шире народно предање каже да су се некада из Херцеговине доселила четири брата: Васо (Васојевић), Красо (Крастенићи), Ото (Хоти) и Озро (Озринићи), а њихов брат је и Пипо (Пипери). Васојевићи сматрају да су од Немањића, од Вукана Немањиног. По легенди, Вукан је имао и сина Костадина, овај је имао Васоја, Васоје Стефана, Стефан опет Костадина, а Костадин Васо од кога су Васојевићи у Лијевој Ријечи. Досељеници су примали и славу староседеоца што је било правило обичајног права. Тако слава Св. Климента није само појава код Климената већ и код Васојевића.

Сима Милутиновић први каже да је Карађорђе Васојевић и по оцу и по мајци, а то тврди и Ненадовић. Професор крагујевачке Гимназије Јован Јовановић, а поготову етнолог Андрија Лубурић, изнели су податке да су Карађорђеви били пореклом из српског (касније поарбанашеног, католиченог и делом исламизираниог) племена Клименте из Селаца, васојевићких Србљака. Нема сумње, све до краја XVII века српско племе Клименте било је православно и славило зимског Св. Николу. (О питању Карађорђевог порекла ми смо се бавили у више радова: О Карађорђу у Старовишевцима, у „Шумадијски записи“ I, Аранђеловац 2003, стр. 77-98 и „Митолошки зборник“ 8, Рача 2003, стр. 65-88; Карађорђево порекло у светлу до сада не коришћених извора, Митолошки зборник 12, Рача 2004, стр. 17-68 и књизи Карађорђе, Рача 2004.)

Пореклом Карађорђевића на терену Црне Горе се много бавио Андрија Лубурић који је дошао да многобројних података и закључио да су Карађорђевићи несумњиво од Климената. Ти подаци су пуни детаља који делују врло уверљиво иако им није придавана потребна пажња. Само један мали део обимне грађе о Карађорђевог пореклу до које је дошао Лубурић крајем XIX и

почетком XX века је објавио док се највећи део налази у Историјском архиву Србије. (Андрија Лубурић је објавио више других етнографских радова, а најзначајнија је књига „Дробњаци“ о истименом српском племену. У својим истраживањима је забележио више народних епских песама о Карађорђевим претцима које су чуване међу српским племенима у Брдима (данашња источна Црна Гора и северна Албанија). Песма Војвода Јован Климента Карађорђевог ђед и плавски Турци, из око 1698. године, је једина коју је Лубурић објавио уз коментаре и део грађе 1937. године.

Карађорђевог деда Јован је био чувени харамбаша и племенски поглавица - војвода који је четовао и ратовао у области између Ђаковице и Бијелог Поља и од Скадра до Новог Пазара. Са својим оцем Мршом био је десна рука Уљи, главном вођи Климената, званом „мали краљ“. После смрти краља Уље (око 1696.) и оца барјактара Мр(к)ше (око 1699.) војвода Јован је стао на чело моћног племена Клименте. О изгледу војводе, јунаштво и одликовањима Јовановом говори песма Клименте и Турци из око 1693. године:

А пред њима војвода Јоване,
Широкијех прса и рамена,
Високога стаса јуначкога,
Танка брка ка' гаврану крила,
За пасом му двије златке мале,
А међу њих пламена анцара,
О рамену носи цефердара...
На прсима двије сјајне зв'језде,
Једна пола сребра пола злата
И на њојзи полумјесеца сија;
А друга је од сувога злата,
На њој оро раширило крила...
Те је Јован добио јунаштво
И који га краље даривао?...
Свуд је Јован добио јунаштво...
Мене Јован не даде да идем,
Но он пође у Стамбол падиши,
Те је с царем преговор водио...
Цар кад виђе Јована јунака,
Дарова му на прси звијезду,
Пола сребра а пола је злата...
Јован прође кроз Стамбол бијели,
Ту га сретне Москов ђенерале,
Па Јована зв'јездом даровао
Од сувога жеженога злата...

Полазну основу за своја истраживања Лубурић је имао у извештајима француског официра Маријажа цару Наполеону, из 1810-1811. године, који претставља први савремени, најстарији извор о Карађорђевог пореклу од племена Клименте. Мериаж је писао: „Клименте се боре под заставом српском, њихов број 20.000... Села Клименти су

место рођења Црног Ђорђа, највећи део њихових рођака тамо још живи... (Медун) град или тврђава Климената постојбина Црног Ђорђа. Највећи број његових рођака ту станује и они су поглавице овог краја... Његова породица је из Климената... високе Црне Горе, чија су племена под његовим утицајем...“.

Карађорђево прадеда је био барјактар Мрша, ми сматрамо Мркша како су касније звали и Карађорђевог оца Петра, који је имао синове војводу Јована, харамбашу Вука, Ивана и Амет барјактара и две кћери. Међутим, у песмама се увек говори о три Мр(к)шина сина што би значило да је Иван примио ислам под именом Ахмет после бојева око 1700. године. Једна кћер је била удата за пиперског војводу Лијеша са којим је имала синове Марка и Новицу. Друга, Јулка беше удата за харамбашу Митра Зога са којим је имала сина Јована. Нису упамћена старија колена Карађорђевих предака који су били православни. Лубурић сматра да је барјактар Мрша рођен у селу Клименте око 1635, а да је погинуо око 1697. године (поживео је по томе 62. године). Климентска песма каже да су Мр(к)шу ухватили Турци помоћу издајника и потом погубили у Скадру. Традиција Куча говори да је Мр(к)ша барјактар страдао у борби са Пиперима. У нешто старијој традицији забележеној ван Климената Карађорђево прадед се зове Мараш, а презива Ђонових (од Ђон). У новије време постоје многи којима је Мараш презиме, а не име. У каснијим песмама Климената муслимана не помиње се никакво презиме Карађорђевих предака. У тој старијој традицији Мараш - Мрша има брата Премчу који је барјактар свих Климената. Премча гине у борби против Братоножића и њиховог вође Марка Биљурића. Том приликом је погинуо још један неименовани брат Мр(к)шин и Премчин.

Вуксан је отац Мр(к)шин и Премчин и према томе чукундеда Карађорђево. По Лубурићевој хронологији Мр(к)ше и Јована може се закључити да је Вуксан рођен око 1605. године. Он је, такође, вођа Климената. Око 1680. године преварио је на кумство Братоножиће који су се осветили и том приликом су погинули Премча и још један брат. Од тог тренутка је барјактар Климената постао Мр(к)ша. Лубурићев војвода Вуксан може бити једино Вуксан Деда, један од двојице климентских главара који је историјски утемељена личност.

По свему судећи, чукундеда Карађорђево био је војвода Вуксан Деда (Вук). Он је вероватно рођен у селу Клименте око 1610. године. По Лубурићевим подацима Карађорђеви претци, деда Јован војвода, прадеда Ђорђе Мр(к)ша барјактар и чукундеда војвода Вуксан, су били католици који славе

Св. Климента. Највероватније је реч о оном делу српског православног племена Клименте које је под утицајем Венеције, око 1640. године, прешло у католичанство. Сасвим је јасно да се орођавају преко жена са својим православним сународницима других племена. После смрти војводе Јована његова супруга одлази са сином Петром у свој православни род у Дробњаке. Петровим доласком у село Жабрен на Пештерској висоравни и женидбом са Марицом из Васојевића се наново обнавља православна суштина и српска племенска традиција барјактара и војвода Климентских.

Традиција забележена код муслимана говори да је рођење будуће знаме-

ните личности и вође српског народа предсказано на основу магичних снова везира Ахмет-паше Ђуприлића и мајке Марице. Веза Ахмет-паше Ђуприлића са Карађорђевим рођењем пре ће бити остварена у кући богатог барјактара Петра, у селу Вишевцу, 1762. године, где се склонио и нашао заштиту од београдских дахија.

Војвода Јован је рођен око 1665, а погинуо после 1715. године (живео око 50. година). Јован је погинуо негде у Метохији, а после њега борбу наставља Коча Ђонових. Коча је вероватно његов синовац, син арампаше Вука. Вуков син је и Омер.

Истраживањем код Климената муслимана Лубурић је дошао до податка да је други брат војводе Јована - Иван,

исламизирани Ахмет. Ахмет барјактар је имао сина Раму, унука Мустафа-агу, парауника Елез-агу, чукунунука Мехмед-агу...

Јованов син Петар, Карађорђево отац, рођен је по Лубурићу 1698. године. Пошто је убијен од стране Карађорђа око 1780. године произилази да је тада био у 82. години. Народна песма каже да се Јованова удовица са малим сином склонила да не страда од Турака. Сматрамо да је отишла у свој православни род у село Драговољиће код Никшића. По свему судећи, супруга војводе Јована Мркше беше из Дробњака. Њен отац би могао бити кнез Друровић „од племића из Драговољића“. Село Драговољиће се доводи у везу са Милутином, другим сином кнеза Никше родоначелника племена Никшића. По легенди, Никша је син Владимира Грбљановића који је живео у XII веку у Грбљу, у Боки Которској, а у народном предању познат као бан Илија(н). Бан Илијан је био ожењен Јевросимом, сестром Стефана Немањића који је градио манастир Морачу. Дакле, ћерком краља Вукана, најстаријег сина великог жупана Стефана Немање. О мајки Карађорђевог деде Јована, која је остала удовица у време буна, вероватно око 1690. или 1737. године, говоре и подаци које је забележио Радослав Вешовић. То значи да је Петар рођен око 1710. године. Из Лубурићевих података произилази да је Петар имао старију сестру која је била удата за Симу Рашовића.

Мујо Чуљковић је у време Морејског рата (1684-1699.) највећи непријатељ Климената које је предводио војвода Јован. Према предању плавских муслимана у боју против Чуљковића погинуо је и Јован, а у предању Климената није. Јован се борио и против Сима Рашовића-Дрекаловића, као и против својих сестрића Мирка и Новице, синова пиперског војводе Лијеша кога су Турци убили у Скадру 1691. године. Јован је био чувени харамбаша и племенски поглавица - војвода који је четовао у областима између Ђаковице и Бијелог Поља и од Скадра до Новог Пазара. Са својим оцем Мршом, сматрамо Мркшом, био је десна рука главном вођи Климената харамбаша Уљи, званом „мали краљ“. После пропасти аустријске војске и Велике сеобе Срба, 1690. године, Јован је

позван у Цариград да у име Климента призна султанову власт. Том приликом је добио турско и руско ордење. После смрти „краља“ Уље (око 1696.) и оца Мркше (око 1699.) војвода Јован је стао на чело бројног и моћног племена Клименте. Јуначки брани Полимље и гусињски крај све до око 1700. године када је велика турска војска потисла Клименте од скадарске равнице, а Клименте из Гусиња преселила на Пештерску висораван код Новог Пазара. Јован успева да после неколико година, 1707-1711. године, већину саплеменика врати са Пештери у стари крај. У јуну 1711. године, са осталим српским племенима Брда, Црне Горе и Херцеговине, одазивајући се позиву руског цара Петра Великог упућеног преко руског пуковника Михајла Милорадовића, Јован са Климентима напада Турке.

Јованов отац Мр(к)ша је на својој кули имао барјак Климената, а по причи, био је барјактар над седам племена у Малесији. То значи да је био алајбарјактар. Лубурић је забележио да је Хусеин паша помоћу неког издајника из Мирдита ухватио Мркшу негде око Леша и у Скадру посекао. О Јовановом брату харамбаши Вуку податке је имао и Јован Цвијић. Један од Вукових синова је негде био заробљен и пребачен у Никшић, после 1714. године, и ту на силу исламизиран. После 1740. године Клименте у Брдима су углавном исламизирани и као такви се боре против српских племена Шекулара и Васојевића о чему сведоче песме које је прикупио Лубурић.

Све ове борбе између племена током XVII века, која су само понекад савезници у борби против Турака, можемо протумачити једном врстом племенске анархије. Изгледа да су борбе међу племенима и са Турцима у истој равни.

Карађорђев отац Петар се са мајком обрео у Драговољићу код Никшића у њен православни дробњачки род код кнеза Дурутовића. На Блацу више села Драговољића налази се Мршића под, Мршића зграде и Мршића Греда, а у близини је и Петрово Поље. Одатле су се одселили у село Жабрен на Пештери где су некада Клименте живеле протеране од стране Турака. Петар је постао врло имућан уживајући велики углед. Ту је убио више муслиманских зулумћара између којих и два Топузовића из околине Бјелог Поља. У Жабрену се оженио православком Марицом из Васојевића. На овај начин се затвара круг лутања Карађорђевић предака у за Србе претешким временима XVII и XVIII века на простору Брда. Када се Карађорђев отац Петар спремао да одсели из Жабрена своје велико имање Петрово Поље увакуфио је селима Жабрену, Бановици, Бијелим Водама, Бучу и Дражевићима, да им слу-

жи за испашу, али да се не коси нити оре. Интересантно је да о Петровом пољу на Пештери Лубурић говори и у истраживању о пореклу епског и, по народној традицији, историјском Бановић Страхињи. Племена Бановића је живело у месту „Петропољу у Косову“. Имали су „издиге“ за стоку у Голији и око Дуге Пољане на Пештери где се и данас један вис зове Банов Крш, место Бановица и Петрово поље. И одатле су Бановићи морали да беже па су се одселили са старим војводом Митром у Бањане у Херцеговини. Племену Бањана су стално давали војводе и оборкнезове. У списку српских и арбанашких глава који су били у Београду, 1620. године, већајући о устанку против Турака био је и кнез и војвода Матијаш Бановић из Петропоља.

На Пештери је и данас жива легенда да су се из Црне Горе доселили Карађорђеви преци у село Жабрен на пештерској висоравни где су живели Гицићи, Клименте и Кучевићи, исламизирани Кучи. Наводно су се завадили са Гицићима те су убили двојицу, склонили се код Кучевића, а потом су отишли ка Шумадији. Због тога је отпочела крвна освета између Кучевића и Гицића. Зађе убиство Кучевића је било 1980. године у Новом Пазару. Када је Карађорђе напао Пештер и Сјеницу заповедио је да се Жабрен не дира. Када се женио Александар Карађорђевић позвао је са Жабрена Хаци Мурата. Готово истоветну причу пронашао је етнограф Ејуп Мушовић из Новог Пазара.

Лубурић је о Карађорђевој рођењу забележио, уз много легенди, потпуно дијаметралну причу у односу на већ постојеће из Шумадије. Приликом одласка на своју везирску дужност, преко Новог Пазара, Чифтан ханова, Рогатца, Дражевића и Сјенице у Босну, Ахмед-паша Ђуприлић је свратио на коначно код богатог домаћина Петра Мркше. Везир је ујутру угледао звезду како пада на зграду у којој је спавала Петрова жена Марица рекавши да ће се ту родити дете које ће постати владар Србије. Нешто касније Марица је уснула да јој је из стомака израстао бор. Због тих знакова о којима се прочуло Петар је добио савет од комшије Мустафе Куча (заправо свог стричевића, унука Ахметовог) да бежи са фамилијом у Шумадију. Петар га послуша и у пратњи многих својих пријатеља и рођака оде преко планине Јавор у Шумадију где му се заиста роди син три недеље по доласку, 1751. године!

Ненадовић каже да се Петар са оцем Јованом и братом Мирком населио у Вишевцу. Пошто се оженио са Марицом „родом из Васојевића од којег племена не зна се(!?)“ живео је на баштини свог оца. Он тврди да су Карађорђев деда Јован и отац Петар и умр-

ли у Вишевцу иако се зна да је Петар убијен од стране Карађорђа у Стојнику. То исто тврди и Вукићевић. Међутим, Цемовић износи податке из својих истраживања, да су се Петар и Марица не само родили у Васојевићима него да су тамо и склопили брак па се потом одселили за Србију.

Сматрамо да исламизирани потомци Ахмет барјактара и исламизираних Куча са Пештери негују тенденциозну традицију о Карађорђевој пореклу од Ахмет-паше Ђуприлића кроз стару матрицу митолошке приче о царском госту који је детињи отац. Ова прича је у супротности са традицијом из Шумадије где сан високог турског достојанственика предсказује будућег великог вођу народа да би после буђења извршио даривање детета дукатом. У време великих немира које су стално изазивале дахије Ахмет-паша Ђуприлић је био принуђен да крајем 1762. године напусти Београд, а потом се скривао негде у Шумадији тако да о њему извесно време Порта није знала ништа. Када се турска војска обрачунала са насилницима Ђуприлић се вратио у Београд.

Породица Ђуприлић је хришћанског порекла из Велеса у Македонији. Током XVII и XVIII века имала је више високодостојних у балканском делу турског царства. Ахмет-паша Ђуприлић је заиста био босански везир, али 1661-1676. године, када је победнички завршио кандијски рат против Млечана. Када је у питању Лубурићев податак пре ће бити да је реч о скадарском санџак-бегу (1714.) и босанском везиру Хафиз Ахмет-паши Ђуприлићу који је био и на положају београдског мухафиза у поодмаклим годинама три пута: 1740-1741, 1750-1752 и 1754-1755. године. Као везир је морао да побегне из Београда, 1762. године. У овој ситуацији Ахмет-паша је могао да се склони једино код Срба који су такође били на удару јаничара. Интересантно је да се те године родио Ђорђе Петровић у Вишевцу. Дакле, Ахмет-паша Ђуприлић је могао бити тај који је прорекао велику судбину Карађорђу, али то није могло бити 1751. године у селу Жабрену, већ у Вишевцу, 3 / 16. новембра 1762. године.

Карађорђе је стално одржавао рођачке везе са Климентима муслиманима на Пештери и хришћанима у Брдима. Клименте су причале Лубурићу да је Карађорђе у својој 25 или 26 години, око 1776, долазио из Шумадије у Клименте позивајући их на устанак. Међутим, на устанак их је могао позивати само у време Кочине крајине десет година касније, 1786, када је заиста имао 25-26 година. Лубурић наводи податак из књиге др Сафета Башагића да је Мула Хусеин из Плава био Карађорђев калауз.

Живојин Андрејић

Прилог за историју комитског покрета у Староме Влаху

КО ЈЕ БИО СИМЕУН ГАГРИЦА

Нововарошки Стари Влах је новембра 1915. године окупиран од аустроугарске војске, а његовим житељима је ропство још теже пало јер се нису честито надисали слободом од кад су 1912. године ослобођени петвековног турског ропства. Није било суђено да у миру издају ране из буна и устанака, да ожале пале за слободу, да обнове разорене светосавске светиње, нити да се прену из чамотиње, заосталости и сиротиње. Новим ратом и швапском окупацијом, старовлашани су бачени у још веће страдалништво, изнова приносећи животе својих синова и кћери на олтар слободе, вере и племена. Гинули су на фронту као војници, на окупираној територији као комити и њихови јатаци, страдали од болештина што су са ратом и швабама дошле, шпијани и проказивани од швапских жбира, убијани од разбраће и контракомита за цак брашна, шаку форинти и понеку златну лиру због старих неизмирених рачуна. Потезом прста или шапатам изговореном речју спраћани су у мемљиве нововарошке, прибојске и пријеполске хапсане, под швапске батине и на вешала. Многи су своје родољубље окајавали по интернацији у Ашаху, Болдогасоњу, Нежидеру и другим логорима Аустрије, Мађарске и Чешке, а неки су тамо и кости оставили. Они који су све ово случајно избегли, гинули су на кућноме прагу, од банди иноверне браће и комшија, помахниталих и острвљених, којима се агонија Србије чинила приликом за освету и повраћај „пустог турског“. На једном од, влагом начетих, зидова цркве Св.Благовештења у селу Штиткову, на спомен списку, од 67. имена житеља села Трудова, изгинулих и помрлих у ратовима од 1912. до 1918. године, налазе се и имена двојице Гагричића: Симеуна и брата му Милутина. И они би били заборављени, да се већ деведесет година у селима испод Јавора и Чемернице, не преноси с колена на колено, народна песма и прича, о Симеуну Гагрици и његовом подвигу на Божић 1915. године (по старом календару). Симеун је инспирисао и Григорија Божовића, учитеља, члана Управе Рашког призренске епархије, српског националног радника са Косова и кума војводе Косте Пећанца, за приповетку „Граничарска коб“ (И.К. Геца Кон А.Д. Београд 1939. године). Мало се, међутим, зна о околностима Симеуновог страдања, чиме би се упот-

пунила слика о његовој личности о приликама у којима се развио комитски покрет у Староме Влаху, и о трагичиједног периода српске историје новијега доба. Дакле, ко је био Симеун Гагрица, и чиме је заслужио те се о њему и данас приповеда? У питоим и од ветра заклоњеним странама на крају села Трудова, изнад Ријеке трудовачке, и под планинским венцем којим се протезао гранични „плот“ између Србије и Отоманске царевине, крајем осамдесетих година XIX века, у вишечланој братској задрузи Гагричића, родило се мушко чедо. На крштењу, у цркви штитковачкој, поп Симо Чакар, у младости „самоволац“ под командом војводе Стевана Книћанина, у српској буни у Војводини 1849. године, надену му име: Симеун. Година рођења није тачно утврђена. Детињство је провео у чобанским играма, чувајући стоку по трудовачким странама и ловећи рибу око воденица и ваљарица трудовачке Ријеке и по Тисовичким вировима. Окретан, брз и сналажљив, важио је за харамбашу у свим дечијим „ђаволуцима“. У зимским ноћима нападао се причинам о хајдучима и мегданима са обијесним Турцима, о мајору Илићу и његовој погибљи на Јавору, слушао пјесме о српском царству и господству, о Милошу и Лазару и неосвећеном Косову. У оближњем Штиткову, крај цркве Св.Благовештења у којој је крштен, 1888. године отворена је прва основна школа у селима на десној обали Увца. Уписују га у први разред код учитеља Чедомира Поповића, родом из Штиткова, који ни сам није имао више школске спреме од четири разреда основне школе. Тешко стање под Турцима натерало Симеуна да често одсуствује из школе. Нешто касније, по свој прилици око 1895. године, он се повремено укључује у комитске групе али и кријумчари робу „испред носа“ турским граничарима.

Уочи балканских ратова, Симеун се оженио Стаником Матијевић из села Амзића. Синови Ђорђе, Милорад и Часлав, које је са Стаником добио, донели су срећу у њихову породичну задругу и све је указивало да је за Симеуна настао период мирног породичног живота испуњеног радом и берићетом. Но, бурна времена су тек наилазила и дан коначног ослобођења из турског ропства се назирао. У деценији која је претходила Првом балканском рату, Турци су зулуме толико учестали да је

стање раје у Старом Влаху постало неиздрживо. Лета 1912. године Симеун се латио пушке и одметнуо у шуму, прикључивши се групи старог комита Рада Обућине из Буковика. Приповеда се да су Симеун Гагрица и Новица Нешовић у њој тешко ранили некакавог аскера са калипољске карауле, званог Елез, „поселицу“ и напасника на част и образ српских жена и девојака. Пошто је после рањавања пао не дајући знаке живота, комити га оставе мислећи да је мртав. Кад се освестио, Елез је успео да се домогне карауле где је на рукама других граничара издахнуо. На питање: Ко те уби? - изустиио је: Не...Не... покушавајући да изговори име Новице Нешовића. Од тада ону јаворску вртачу у којој је смртно рањен, прозваше - Елезова вртача.

Пред рат, Симеун се са дружином, склониио од потера у Србију, али по објави рата први прелази границу на Јавору где му се придружују Радивоје Чкоњевић и поп Чедомир Чакаревић из Штиткова. Комите су у Буковику развиле жешћу борбу на Чукама и то са наоружаним муслиманским башибозлукчим групама из Кладнице и Урсула које су напаале на Буковик палећи српске куће. Тада је погинуо стари комита Илија Поповић, звани „Беранац“ по пореклу из Берана. Тело су комити донели у цркву буковичку у којој га је пронашао прота Милан Ђурића поп Чедомир Чакаревић опојао. Име му је и данас на спомен списку у буковичкој цркви.

Радост победе и слободе није дуго трајала. Већ 1914. године као војни обвезник Краљевине Србије, Симеун одлази у Први светски рат. Као прекаљени комита, бори се у првим борбеним редовима против аустријске војске на Дринском фронту. Кад је Бугарска напала Србију 1915. године, Симеун се обрео у Македонији где је учествовао у бици на Удову. Оно што се потом са њим и другим комитима из наших села догађало, ма колико изгледало спонтано, упућује на планирани потез српске Врховне команде. Основано је претпоставити да је она, приморана на повлачење војске ка југу, и свесна да ће Србија бити окупирана, одлучила да комите и њихове четовође остави на терену Србије и то у њиховом завичају, где би се најлакше одржали под окупацијом. Ту би у датом тренутку почели комитску борбу и послужили као језгро устанка, који би био удар у леђа окупа-